

Univerzita Karlova

Pedagogická fakulta

Katedra české literatury

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Filosofická inspirace ve vybraných dílech Ladislava Fukse

The philosophy inspiration in selected works by Ladislav Fuks

Vedoucí diplomové práce: prof. PhDr. Dagmar Mocná, CSc.

Autor diplomové práce: Šimon Plašil
Na Stráni 1669, Čelákovice 250 88
Učitelství pro střední školy (český jazyk – dějepis)

Prezenční studium

Rok dokončení: 2018

Čestné prohlášení

Odevzdáním této diplomové práce na téma Filosofická inspirace v dílech Ladislava Fukse potvrzuji, že jsem ji vypracoval pod vedením vedoucí práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury a že odevzdaná elektronická verze je identická s její tištěnou podobnou. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Čelákovících dne 15. 4. 2018

Šimon Plašil

Poděkování

Tímto bych chtěl poděkovat vedoucí diplomové práce prof. Dagmar Mocné za podporu a poskytnutí cenných rad, připomínek a doporučení při vedení práce.

Abstrakt

Cílem diplomové práce je vyhledat filosofické, náboženské a ideologické motivy v dílech Ladislava Fukse a následně interpretovat jejich původ, intertextovost a význam v textu, přičemž důraz je kladen na prokázání sémantické funkčnosti v příběhu. Pro náš výzkum jsme vybrali díla Pan Theodor Mundstock, Spalovač mrtvol a Oslovení z tmy. Vycházet budeme jak z odborné filosofické a teologické literatury, tak z archivních materiálů a pozůstalosti Ladislava Fukse, abychom mohli veškerá zjištění opírat i o biografického autora. Práce je rozdělena na pět kapitol. V první kapitole se literárními díly zabýváme základní literární charakteristikou a literární recepcí. Druhou kapitolu věnujeme vztahu autora Ladislava Fukse k filosofii, přičemž se opíráme jak o svědectví jeho přátel, tak o archivní výzkum jeho pozůstalosti. Třetí kapitola je stěžejní a nejobsáhlejší, neboť se věnuje interpretaci filosofických motivů v každé knize. Ve čtvrté kapitole jednotlivé filosofické motivy z různých děl porovnáváme mezi sebou. Poznatky shrnujeme v závěru práce.

Klíčová slova

Filosofie, náboženství, ideologie, Ladislav Fuks, Pan Theodor Mundstock, Spalovač mrtvol, Oslovení z tmy, utrpení, spása, život a smrt

Abstract

The aim of this diploma theses is to find philosophical, religious and ideological motifs in the work of Ladislav Fuks and subsequently interpret their origin, intertextuality and meaning in the text. The emphasis is put on proving the semantic functionality in the story. For our research, we have selected following works: Mr. Theodore Mundstock, The Cremator, and Addressing from the Darkness. We will study philosophical and theological literature, as well as materials from the archives and from the estate of Ladislav Fuks in order to base all the findings on the biographical author, too. The thesis is divided into five chapters. In the first chapter we deal with basic literary characteristics of the selected books and their literary reception. The second chapter discusses Ladislav Fuks' relationship to philosophy, being anchored in both his friends' testimonies and the archival research of his estate. The third chapter is the most important and the most comprehensive one since it deals with the interpretation of philosophical motifs in each of the selected books. In the fourth chapter we compare individual philosophical motifs from different works with each other. We summarize the findings at the end of the theses.

Key words

Philosophy, religions, ideology, Ladislav Fuks, Mr. Theodore Mundstock, The Cremator, Addressing from the Darkness, suffering, salvation, life nad death

Obsah

Úvod.....	8
1. Díla.....	10
1.1 Pan Theodor Mundstock.....	10
1.2 Spalovač mrtvol.....	12
1.3 Oslovení z tmy.....	14
2. Filosofie a víra Ladislava Fukse.....	15
2.1 Z knih a vyprávění přátel.....	17
2.2 Pozůstalost Ladislava Fukse.....	20
3. Analýza filosofického pozadí v dílech.....	24
3.1 Pan Theodor Mundstock.....	24
3.1.1 Utrpení.....	24
3.3.2 Bůh.....	25
3.3.3 Spasitelství a spása.....	25
3.3.5 Život a smrt.....	29
3.3.6 Altruismus.....	31
3.2 Spalovač mrtvol.....	36
3.3.1 Buddhismus a žlutá kniha o Tibetu.....	36
3.3.1 Bůh a duše.....	37
3.2.2 Život a smrt.....	38
3.3.3 Utrpení, násilí a konečné řešení.....	39
3.3.4 Spása a spasitel.....	40
3.3.5 Eschatologie.....	41
3.3.6 Altruismus a obětování.....	42
3.3.7 Buddhismus a nacismus.....	43
3.3 Oslovení z tmy.....	45
Hebrejšťina.....	45
Filosofie šedivé brožurky.....	47
Utrpení a spása.....	49
Život a smrt.....	50
Svobodná vůle.....	51
Obraz posledního soudu.....	52
Đábel jako tajemná postava a filosof.....	54
Platonova jeskyně.....	57
Vládce džunglí.....	60
4. Srovnání filosofických prvků v dílech.....	62
4.1 Dobro a zlo, pachatel a oběť.....	62
4.2 Utrpení a spása.....	62
4.3 Život a smrt.....	64
4.4 Víra.....	64
4.5 Svoboda vůle.....	64
4.6 Filosofie a ideologie.....	65
4.7 Intertextovost filosofií a ideologií.....	66
5. Závěr.....	68

6. Literatura.....	70
Přílohy.....	76

Úvod

Cíle diplomové práce jsou dva. Za prvé vyhledat filosofické, náboženské a ideologické prvky ve vybraných dílech Ladislava Fukse, následně je interpretovat a určit jejich význam v textu. Za druhé pokusit se zjistit původ a zdroje těchto myšlenek. Přestože se v práci budeme snažit dávat všechna zjištění do souvislosti s biografickým autorem, náš primární postup bude sémantický – prokázat jejich funkčnost v příběhu.

V první kapitole se budeme zabývat základními literárními charakteristikami jednotlivých Fuksových děl. Pro tuto práci jsme vybrali čtyři, a budeme je uvádět vzestupně podle data vydání. *Pan Theodor Mundstock*, *Spalovač mrtvol* a *Oslovení z tmy*.

Ve druhé kapitole se budeme zabývat především osobností Ladislava Fukse. Nebudeme se ovšem pokoušet o jeho podrobný životopis, zaměříme se pouze na jeho přístup k literatuře, filosofii, náboženství a tím, co souvisí s tématem naší práce. Nejprve budeme vycházet ze známých zdrojů jako jsou jeho Paměti a vzpomínky jeho známých a přátel, avšak budeme vycházet i z vlastního bádání v jeho pozůstalosti v Literárním archivu PNP. Všechny poznatky budeme uvádět proto, abychom je mohli vzájemně porovnávat a vyhnuli se tak možným dezinterpretacím.

Třetí kapitola je stěžejní a zároveň nejrozsáhlejší, neboť se pokusíme v jednotlivých podkapitolách věnovat každému dílu z hlediska jeho filosofie a následně interpretovat význam filosofických prvků v textu. Bude nás zajímat především pohled na dobro a zlo, dále kontrast života a smrti, zobrazení víry a vyvolenosti, pohledu na spásu, utrpení a pojetí vůle. Rovněž se v této kapitole pokusíme zaměřit na zdroj myšlenek, ideologií, částí textu. Jednotlivé filosofické prvky se pokusíme interpretovat na základě odborné literatury a určit jejich význam v literárním díle a v životě literárních postav.

Čtvrtá kapitola je výlučně interpretační. Zjištění z předchozí kapitoly z jednotlivých děl porovnáme mezi sebou a pokusíme se nalézt společné, popř. odlišné rysy. Mimo srovnání filosofických názorů a pohledů na jednotlivé pojmy nás bude také zajímat využití intertextovosti.

Prameny, na které v práci odkazujeme, můžeme rozdělit do několika kategorií. Prvně to jsou jednak literární díla Ladislava Fukse, které jsou předmětem našeho studia – *Spalovač mrtvol*, *Pan Theodor Mundstock*, *Oslovení z tmy*, jednak autobiografické materiály, jenž nám mohou pomoci lépe pochopit autora, případně okolnosti vzniku díla. Ty můžeme dále rozdělit do dvou podskupin. První jsou oficiálně publikované materiály, především autorovy paměti *Moje zrcadlo a co bylo za zrcadlem* s doplněnými intermezzy

Jiřího Tušla (a to jak vydání z roku 1995, tak druhé z let 2007), rozhovory s Fuksovými přáteli v publikaci Jana Poláčka *Příběh Spalovače mrtvol* a paměti Jana Halase nazvané *Dodatky*. Do druhé skupiny patří nepublikované texty, poznámky a rukopisy z Fuksovy pozůstalosti dochované v Památníku národního písemnictví. Zvláště to jsou rukopisy *Psychologie literární tvorby*, *Kapka teorie necht' neodradí*, *Temnost v nás*, *Osud a svobodná vůle* a poznámky a výpisky z různých literárních a filosofických děl, popř. krátké komentáře ke vlastním dílům. Nakonec nezbývá zmínit, že pro postižení literárního kontextu geneze sledovaných děl odkazujeme i na dobové články z novin a časopisů.

Mezi sekundární literaturu literárně-vědnou musím na prvním místě uvést monografii literárního historika Erika Gilka *Ladislav Fuks, vítěz i poražený*. Dále odkazujeme práci A. Kovalčíka *Tvář a maska*. Rovněž vycházíme či odkazujeme na již zpracované bakalářské či magisterské práce týkající se Ladislava Fukse. Rovněž v práci využíváme časopisecké studie, články a dobovou literární kritiku. Znovu musíme zmínit knihu Jana Poláčka *Příběh spalovače mrtvol*, neboť jej využíváme nejen jako pramen, nýbrž odkazujeme i na jeho vlastní studie. K tématu Spalovače mrtvol odkazujeme na vlastní bakalářskou práci *Pojetí buddhismu ve Spalovači mrtvol*.

Mezi sekundární odborně historickou uvádíme studii francouzského historika Ariese *Dějiny smrti*, dále *Dějiny Dábla* od Muchembleda. Mezi odborně filosofickou literaturu nezaměřenou na konkrétní náboženství jmenujme především díla *Pojetí duše v náboženských tradicích světa* od Radka Chlupa a *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti* od Ondráčka. Velká část odborné filosofické literatury se naopak věnuje konkrétním náboženským oblastem judaismu a buddhismu, což souvisí s důrazem na židovskou filosofii u *Pana Theodora Mundstocka* a *Oslovení z tmy*, v případě buddhismu výjimečného postavení této východní filosofie v díle *Spalovač mrtvol*. V případě judaismu čerpáme především z děl Michaela Fishbana *Judaismus. Zjevení a tradice*, dále z *Židovského náboženství v proměnách věků* od Kurta Chuberta a v neposlední řadě z Gillmanova díla *Vzkříšení a nesmrtelnost v židovském myšlení*. V případě buddhismu čerpáme z děl David-Neélové, z *Poznámek k dějinám filozofie sv. 1*. Egon Bondyho či z Schumannova *Světa buddhistických obrazů*.

1. Díla

V následující kapitole rozebereme tři literární díla Ladislava Fukse, a to v chronologickém pořadí, kdy byly vydány. Důraz bude kladen na literární rozbor, nicméně zmíníme i dobovou kritiku a literární recepci.

Pro náš výzkum jsme zvolili díla Pan Theodor Mundstock, Spalovač mrtvol a Oslovení z tmy. Přestože všechna díla spojuje skutečnost, že byla vydána v první etapě autorovy tvorby, našim hlavním důvodem jejich výběru je dominantní úloha filosofie a náboženství v příběhu. Svou roli sehrálo i odlišné zpracování z hlediska perspektivy hlavní postavy – u Mundstocka z hlediska trpné oběti, u Spalovače z hlediska pachatele a u Oslovení z tmy se mísí hledisko oběti i vítěze. Právě srovnáním těchto tří děl umožňuje vnímat pojetí filosofie a náboženství z různých úhlů postav.

1.1 Pan Theodor Mundstock

Pan Theodor Mundstock je autorova prvně vydané literární dílo z roku 1963. Kritika dílo přijala více než pozitivně a „recenzenti zařadili knihu do kontextu próz tematizujících holocaust a svorně na ní oceňovali nový a umělecky vydařený způsob zpracování nové látky.“¹ Věhlas si získal i v zahraničí, tudíž již o rok později vyšel překlad v němčině. Jednou z mála výhrad však byla nepůvodnost námětu, neboť dílo bylo v mnohém podobné Weilovu románu *Život s hvězdou*.²

Děj se odehrává v okupovaném Československu v Praze, od listopadu 1941 až do června 1942 (v době vlády zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha). Hlavní postavou je Mundstock, pražský Žid, jenž před válkou pracoval v prodejně s provazy a nyní dělá metaře. Trpí nespécifikovanou psychickou poruchou, což se projevuje promluvami ke svému stínu Monovi. Protože se bojí převozu do koncentračního tábora, snaží urputně a se vši vážností připravit se na nelidské podmínky tím, že si je vytváří sám uměle doma. Právě ona příprava na utrpení je nejdůležitější myšlenkou celého příběhu. Příběh je zakončen tragickou smrtí hlavního hrdiny. Mundstocka, který se celou dobu připravoval na trýznivé podmínky koncentračního tábora, cestou na shromaždiště před Veletržním palácem srazí vojenský vůz. V této souvislosti Jiří Opelík upozornil na nápadnou podobnost s tragickou smrtí Jiřího Ortena.³

1 GILK, Erik: *Vítěz i poražený*. Brno: Host 2013. s. 19

2 KOSKOVÁ, Helena: *Variace na kafkovské struně*. In: *Hledání ztracené generace*. Jinočany: H&H 1996. s. 140.

3 OPELÍK, Jiří: *Nenáviděné řemeslo, výbor z kritik*. Praha: Československý spisovatel 1969. s. 119.

Dílo můžeme označit za román s psychologickými prvky. Vyprávění probíhá v erformě, časté jsou však i vnitřní promluvy hlavního protagonisty. Vyprávění je chronologické s občasnou retrospektivou vzpomínek. Ve fikčním světě se tak promítá nejen vnější svět, v němž Mundstock žije, avšak i jeho vnitřní svět psychicky nemocného člověka. Ve vyprávění se pak mísí okolní reálný svět s imaginárními Mundstockovými představami, což samotného Mundstocka navenek představuje jako obyčejného člověka, avšak „s překvapivě bohatým vnitřním životem.“⁴ Tento rozpor umožnil vytvořit fikční svět, v níž čtenář občas nedokáže postřehnout, co je fikční realitou, a co pouhou fantasií hlavní postavy.

Judaismus není ústředním tématem knihy, nicméně je významnou složkou díla. Už samotná kniha má v předmluvě citát z talmudu. V příběhu vystupují představitelé židovského duchovenstva, hovoří se o židovských zvycích, svátcích a objevují se i odkazy na Starý zákon, včetně hebrejských výrazů a sousloví. Důležitou součástí židovské víry je Mundstockova představa mesiášství.

4 **PETERKA, Josef; MOCNÁ, Dagmar:** *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004. s. 554.

1.2 Spalovač mrtvol

Spalovač mrtvol je novela z roku 1968 s kombinací hororových a groteskních prvků. Žánrové zařazení může budít jisté rozpaky – autor ještě před vydáním díla několikrát avizoval, že půjde o horor.⁵ Avšak ve svých poznámkách uchovaných v pozůstalosti PNP píše, že sám není autorem hororů a dílo nepsal pro strach.⁶ Fuks v rozhovoru pro Film a dobu uvedl, že dílo napsal proto, „aby bylo vidět, co může z člověka udělat obludný politický režim nebo zruďná ideologie, pokud na ni člověk naletí, věří ji a bere ji za svou.“⁷ Fuks ve svých poznámkách v PNP si pochvaluje, že „tuto skutečnost našla naše i zahraniční kritika.“⁸ Přesto soudobá literární kritika dílo nepřijala kladně, nejkritičtější Milan Suchomel ve své recenzi hanlivě nazvané *Meze metody* slabost díla spatřuje v „mechanizaci a automatizaci slovesného postupu.“⁹ Dle Erika Gilka jde o příklad slavné knihy, která „byla v okamžiku svého vydání podrobena nesmlouvavé kritice.“¹⁰

Děj se odehrává v Československu a následně v Protektorátu Čechy a Morava, časově od počátku Mnichovské krize až po konec druhé světové války. Prostorově můžeme expozici rozdělit na Kopfrkinglovu domácnost, krematorium a exteriér.¹¹ Není bez zajímavosti poznamenat, že Fuks využíval reálně existující místa.

Hlavní postavou je pracovník Strašnického krematoria Karel Kopfrkingl, který si nechává říkat Roman. Na venek působí jako romantický a starostlivý otec rodiny milující operu, hudbu a dobro, ve skutečnosti psychopat s nekrofilními sklony. Má dvě vášně – svou práci v krematoriu a četbu knihy o Tibetu, což je román (nikoli cestopis) David-Neelové *Mipam, lama s paterou moudrostí*. Jeho manželkou je Marie, které přezdívá Lakmé. Další členové rodiny jsou dcera Zina, syn Milivoj a domácí kočka Čarokrásná.

Dílo je psáno spisovnou češtinou s dominující vrstvou neutrální až knižní slovní zásoby. Citově zabarvená slova se vyskytují v mluvě Kopfrkingla, který je užívá, a to je důležité, při jakékoli příležitosti, tudíž jejich citový účinek se mívá účinkem a stává se pouhým „rutinním kýčem“. V díle se vyskytuje množství citátů či parafrází, které pocházejí z výše zmíněné knihy *Mipam, lama s paterou moudrostí*. Rovněž se v promluvách objevují germanismy a zajímavě „zkomolené“ tibetské výrazy.

5 GILK, Erik: op. cit. s. 61.

6 LA PNP. Fond Ladislav Fuks, inv. č. 13569, č. přír. 5/89.

7 Fuks – Herz: Spalovač mrtvol. *Film a doba*. č. 11, rok 1968. ročník 14.

8 LA PNP. Fond Ladislav Fuks, inv. č. 13569, č. přír. 5/89.

9 SUCHOMEL, Milan: Meze metody. *Host do domu* 14, 1968, č. 10, s. 64.

10 GILK, Erik: op. cit. s. 62.

11 Tamtéž. s. 67.

Vyprávění probíhá v er-formě s vševědoucím vypravěčem, avšak v centru vyprávění je stále postava Kopfrkingla.¹² Je ovšem velmi zajímavé, že příběh byl dle Erika Gilka původně napsán v ich-formě, což Erik Gilk dokládá dle časopiseckého textu *Týnský žebrák* s podtitulem „X. Kapitola z novely Spalovač mrtvol“, která je v ich-formě psána.¹³ Souhlasíme s vysvětlením Gilka, že bez změny v er-formu by byly příliš brzy „odkryty karty Kopfrkinglova přerodu, který by byl již brzy ‚hotov‘, a otevřeně předjímaná brutální pointa by tím notně ztratila na své překvapivosti.“¹⁴

Z kompoziční a sémantické výstavby je dílo značně specifické. Fuksův styl je založen především na „kompoziční a tvarové rafinovanosti, složité metaforice, symboličnosti postav a precizní práci s návratnými motivy.“¹⁵ Nejvýznamnějším a nejzřetelnějším literárním prostředkem v díle je tzv. rezonanční postup, předznamenávající budoucí vývoj příběhu: „2. kapitola zlověstně předznamenává konkrétní zločiny Kopfrkinglovy.“¹⁶ Tento postup však naopak zkritizoval Milan Suchomel: „Slabost díle je v tom, že úděs z mechanismu a automatismu v dějinách je zahnán mírou mechanizace a automatizace slovesného postupu.“¹⁷ Libor Magdoň vidí specifické využití motivů zrcadel, dvojnicství, prostupnosti světa reálného a transcendentního v díle jako využívání prostředků prózy evropského romantismu.¹⁸

12 **HOLÝ, Jiří:** Téma šoa očima viníka. In: Alice Jedličková, Ondřej Sládek: *Vyprávění v kontextu*. ÚČL AV ČR, Praha 2008. s. 187.

13 **GILK, Erik:** op. cit. s. 65.

14 Tamtéž. 67.

15 **VLAŠÍNOVÁ, Drahomíra:** *Slovník českých spisovatelů* [online]. Heslo Ladislav Fuks. 1995, aktualizováno 2006. [cit. 2.11.2017] Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=325>

16 **OPELÍK, Jiří:** *Nenáviděné řemeslo. Výbor z kritik 1957–1968*. Praha: Československý spisovatel 1969. s. 194.

17 **SUCHOMEL, Milan:** Co zbylo z recenzenta. Vetus Via, Brno 1995. s. 162.

18 **ZELINSKÝ, Miroslav; DOKOUPIL, Blahoslav.** *Slovník české prózy 1945-1994*. zpracoval kolektiv autorů pod vedením Blahoslava Dokoupila a Miroslava Zelinského. Vyd. 1. Ostrava : Sfinga, 1994. s. 88.

1.3 Oslovení z tmy

Oslovení z tmy je kratší próza z roku 1972. Erik Gilk ji označil jako Fuksovu nejabstraktnější prózu.¹⁹ Rovněž můžeme dodat, že jde o Fuksovo nejfilosofičtější a nejmystičtější dílo. Dílo oproti ostatním nevyvolalo silný ohlas a i dnes je opomíjené. V knižní podobě bylo vydáno pouze jednou, v roce 2014 pak pouze v elektronické verzi. Navíc vyšlo v politicky napjaté době, což je možno doložit i tím, že na dílo vyšla pouze jediná recenze Milana Jungmanna pod pseudonymem Marie Veselá-Janů.²⁰

Příběh je psán ich-formou z pozice hlavní postavy chlapce Arjeha, což umožnilo popsat intimní prožitky hrdiny. Dílo se nezakládá na bohatém ději, nýbrž na symbolickém rozhovoru Arjeha s Ďáblem, který vystupuje jako profesor filosofie. Příběh se odehrává v místě bez času, v apokalyptickém zjevení po strašlivé světové katastrofě, kdy umírající chlapec rozmlouvá s tajemnou postavou filosofa, jenž se snaží od chlapce získat jeho „mechanismus“ výměnou za materiální štěstí na světě. Oproti Faustovi však Arjeh ke konci pozná pravou tvář filosofa a smlouvu nepodepíše, čímž sice ztrácí svůj život na Zemi, avšak získává život věčný. Faustovská tematika se projevuje nejen motivem nabízené smlouvy s Ďáblem. Ďáblovsky fundované výklady filosofie a náboženství mohou připomínat postavu Wolanda z díla Mistr a Markétka ruského spisovatele Michaila Bulgakova.

Oproti ději je dílo bohaté na rozmanitost žánrových rovin. Dále můžeme v novele najít prvky science fiction, neboť se v díle objevují narážky na moderní civilizaci a s ní spojenou kolonizaci Marsu, Venuše a Saturnu. Dialog Arjeha s Ďáblem o filosofii a náboženství s množstvím odkazů pak může připomínat filosoficko-náboženskou syntézu. Zároveň vyústění příběhu v tragický konec světa a následný Arjehův vstup do ráje může dílo řadit i mezi apokalyptickou literaturu.

V díle je zakomponován rovněž silná kritika antiseminismu, neboť chlapec Arjeh je židovského původu, a Ďábel ho nabádá, že mu zaručí bezstarostný život, pokud se Židé vzdají své víry, kultury a v podstatě vlastní identity. Samotné jméno Arjeh znamená hebrejsky lvíče, což lze interpretovat jako vůli k nepoddajnosti.

V příběhu se promítají mystická zobrazení konce světa, posledního soudu, stavu smrti a rovněž vstupu do ráje. Proto se v díle objevují odkazy na biblické starozákonní verše, a to i v hebrejštině, a na středověký obraz Posledního soudu. Dílo je také prosyceno množstvím odkazů na jmenované i nejmenované filosofy a jejich díla.

19 GILK, Erik: *Vítěz i poražený*. s. 138.

20 Tamtéž. s. 140.

2. Filosofie a víra Ladislava Fukse

Filosofie měla v životě Ladislava Fukse velké místo. Na Filosofické fakultě UK studoval obory filosofie, psychologie, pedagogiku a dějiny umění²¹. Studium následně zakončil malou rigorozní zkoušku z psychologie a velkou zkoušku z filosofie, ze které obhájil disertační práci *Rozbor a kritika Bergsonovy ideje vývoje a jejich důsledků pro mravní výchovu z hlediska marxistické dialektiky*²². Název citujeme z dochované práce v Památníku národního písemnictví, neboť v pamětech uvádí název bez „hlediska marxistické dialektiky“. Metodologické hledisko, jež ovšem z dobového hlediska bylo nezbytné, Fuksovi zřejmě nebylo příjemné, nicméně téma jako takové včetně autora si oblíbil. Fuks choval k Bergsonovi velkou úctu, proto při první návštěvě Paříže navštívil jeho hrob, aby „na tom místě, kde velký filosof, vědec, ale také velký člověk odpočívá, postál.“²³

Dle literárního historika Erika Gilka byl pamětníky považován za znalce filosofie a umění.²⁴ Na čem se však pamětníci neshodnou, či v tom můžeme spatřit jisté rozpory, je Fuksův přístup k literatuře a jeho sečtělost. Kupříkladu jeho blízký přítel Jan Halas ve svých vzpomínkách uvádí, že „Fuks byl velice a hluboce vzdělán jako filosof, psycholog a kunsthistorik. Povrchní nebyly ani jeho znalosti teologické, historické a hudební ...“²⁵ Naopak však nebyl příliš sečtělý v současné próze, neboť se Halase (v době krátce po vydání Theodora Mundstocka) zeptal: „Prosím tě, já nevím, proč mne tady pořád srovnávají s Kafkou, když já jsem od něj nikdy nic nečetl. Nemáš od něj nějakou jeho knížku?“²⁶ Halas mu proto půjčil *Proces* a díla od dalších autorů jako od „Ladislava Klímy, Jakuba Demla, Richarda Weinera a dalších a on žádné z nich neznal.“²⁷ Jiří Tušl oproti tomu tvrdí, že „Fuks nečetl knihy většiny svých současníků (s výjimkou přátel), ale četl a znal velmi dobře klasickou českou i světovou prózu.“²⁸ Pokud tedy budeme věřit oběma pamětníkům, můžeme z toho vyvodit, že Fuks neznal mnohé významné literární autory minimálně během psaní své první knihy, kdežto poté se snažil „doplnit“ své mezery a v době, kdy se seznámil s Tušlem, již měl „načteno“.

Ladislav Fuks nechtěl nikdy přímo hovořit o vzniku svých literárních děl, jejich

21 FUKS, Ladislav. TUŠL, Jiří: *Moje zrcadlo a co bylo za zrcadlem*. Druhé vydání. s. 34

22 LA PNP. Fond Ladislav Fuks.

23 FUKS, Ladislav. TUŠL, Jiří: *Moje zrcadlo a co bylo za zrcadlem*. Druhé vydání. s. 45.

24 POLÁČEK, Jan: *Příběh spalovače mrtvol. Dvojportrét Ladislava Fukse*. Praha: nakladatelství Plus 2013. s. 253.

25 HALAS, Jan: *Dodatky*. Praha: Český spisovatel 1996. s. 70.

26 Tamtéž. s. 70.

27 Tamtéž. s. 70.

28 POLÁČEK, Jan: *Příběh spalovače mrtvol. Dvojportrét Ladislava Fukse*. s. 218.

pozadí či literatuře obecně.²⁹ Na besedách na případné otázky hostů reagoval svou oblíbenou větou „nehovořme o literatuře, je to nestoudné, mluvmě raději o něčem vznešenějším, například o jídle“.³⁰ Jeho filosofické myšlení tudíž musíme rekonstruovat na základě nesourodých zdrojů, které můžeme pracovníě rozdělit do tří kategorií. Za prvé z toho, co o sobě sám napsal, a to jednak z oficiálně vydaných děl, především ze svých pamětí, jednak z pozůstalosti, která obsahuje jak autorovy vlastní spisy, tak přednášky a odbornou literaturu, kterou četl a nějakým způsobem do ní zasahoval (podtrhával, vpisoval poznámky). A samozřejmě také z rozhovorů jeho blízkých, které jsou jednak obsaženy v Pamětech (Jiří Tušl), tak v knize Jana Poláčka (Tušl a Radko Tobičik). Protože si uvědomujeme možnou subjektivitu a irelevantnost informací, které získáváme o člověku skrze jiné, budeme výpovědi přátel porovnávat s vlastními slovy Fukse.

Hledat filosofické kořeny literárního díla přímo u autora a jeho osobního přesvědčení je vždy velmi problematické, neboť to může vyvolat falešnou představu, že je mezi nimi rovnítko. Přestože se nesnažíme přeceňovat autorovo osobní přesvědčení, právě u Fukse se toto hledání přímo nabízí: „Nejúplněji jsem obsažen jen a jen ve svých knihách.“³¹ Stejně tak dle jeho dlouholetého přítele Jiřího Tušla: „Pro Fukse jednoznačně platí, že je ve svých knihách „rozpuštěn“. Tím, že jde o sondy do člověčí duše, vypovídal autor mnohé i o sobě.“³² Na základě těchto informací se pokusíme prostřednictvím pramenů vysledovat Fuksovo přesvědčení a poté porovnat s jeho díly, případně hledat klíč k rozluštění filosofických či náboženských prvků v dílech přímo u autora samotného.

Následující Fuksovy myšlenky sledujeme podle zdroje, z jakého pochází. Nejprve z dostupných pramenů jako jsou paměti či rozhovory s jeho přáteli, následují informace z nezveřejněných zdrojů, z pozůstalosti autora.

29 **POLÁČEK, Jan:** *Příběh spalovače mrtvol. Dvojportrét Ladislava Fukse.* s. 242.

30 Tamtéž. s. 222.

31 **FUKS, Ladislav. TUŠL, Jiří:** *Moje zrcadlo a co bylo za zrcadlem.* Druhé vydání. s. 7.

32 **POLÁČEK, Jan:** *Příběh spalovače mrtvol. Dvojportrét Ladislava Fukse.* s. 222.

2.1 Z knih a vyprávění přátel

Víra a existence dobra a zla

Fuks ve svých pamětech sám o sobě mnoho neprozradil. Především jeho vztah k filosofii a víře pochází z takzvaných „skoro sokratovských“ rozhovorů s Jiřím Tušlem. V nich také o svém přesvědčení uvedl toto:

„Co znamená, že jsem věřící? Pro věřícího člověka znamená víra všechno. Pojí se s vírou v Boha a s náboženstvím. S odvoláním na dějiny, vývoj a víru se nám jeví – a já jsem o tom přesvědčen – že existují jisté mravní zásady, které jako by byly vepsány v lidské nitro, zásady zděděné nebo vrozené, s jejichž neplněním je navíc vyslovován obecný nesouhlas. A to už samo o sobě je potvrzením jsoucnosti oněch mravních zásad. Lidé mají v sobě zakódována pravidla, že se nesmí krást, podvádět, lhát a vraždit.“³³

Mimo své intimní víry v Boha se zajímal i o praktiky, které jsou pro mnohé věřící zapovězené. Dokonce „nikdy nepodceňoval existenci mimosmyslového vnímání a různých tajemností, o nichž hovořila dřívější parapsychologie, dnešní psychotronika, týkajících se například objektivně ověřených předtuch některých lidí a vědecky doložené telepatie.“³⁴ Nicméně již neuvádí, zda měl k těmto naukám bližší vztah, či se o ně pouze zajímal z vědeckého hlediska.

Dalším blízkým přítelem Ladislava Fukse byl Radko Tobičik. V rozhovoru s Janem Poláčkem o Fuksovi prozradil mnoho detailů právě o vztahu k dalším duchovním praktikám:

„V mnohém ohledu byl jejich znalcem. Velmi citlivě vnímal jakýkoli duchovní rozměr. Jsem si však téměř jist, že ho nepřitahovaly svou tajemností, ale že je bral jako součást filosofického a lidského jsoucna, jako kaménky do mozaiky o svatbě světa. Sám je, pokud vím, nepraktikoval, a naopak někdy mluvil o tragickém dopadu konkrétních kabalistických evokací na jejich konkrétní účastníky. Existenci ezoterních a hermetických učení sice uznával, po jejich smyslu ve výše uvedené mozaice světa však nepídil, naprosto filozoficky zastával názor, že tyto nauky hrají roli v životech lidí majících potřebu poodhalovat tajemství božího úradku a boží existence. On sám při své hluboké víře uznával spíše pouze instituci zázraku jakožto přímého projevu boží vůle. Věřil v prevelikou moc Panny Marie, v sílu anděla strážného a byl dalek toho, aby si sám osvojoval, nebo dokonce uzurpoval nějaké magické metody.“³⁵

33 FUKS, Ladislav. TUŠL, Jiří: *Moje zrcadlo a co bylo za zrcadlem*. Druhé vydání. s. 354.

34 Tamtéž. s. 37–38.

35 POLÁČEK, Jan: *Příběh spalovače mrtvol. Dvojportrét Ladislava Fukse*. s. 237–238.

Ohledně problematiky dobra zla odkazoval na svatého Augustina: „Velký křesťanský náboženský učitel, teolog a filozof z doby patristiky, svatý Augustin, definoval zlo jako nedostatek dobra. Co zlého se děje, vychází z naší lidské porušenosti a z naší vůle, ne z vůle Boží.“³⁶ Fuks tím dává daleko větší prostor svobodné vůli a jednání každého člověka, dobro pak chápe jako splynutí s Bohem.

„Stvořitelské dílo Boží se vymyká našemu lidskému chápání. V jeho projevech a uspořádání však Boží jšoucnost poznáváme a cítíme. Filosofie není ochotna platit Boží smrt. Dej přírodě otázky sebedůmyslnější, odhrň nevím kolik závořů z jejich tajemství, nakonec se vždy ocitneš před fakty, jež nutno prostě uznat. Všechno má své zákony, lidé, zvířata, příroda, a ty jsou věčné, nezměnitelné a jsou dány. Bez existence Boží to prostě není možné ani v tak přísně exaktních vědách, jako je anatomie lidského těla, matematika, astronomie a fyzika. A proto tedy víra.“³⁷

2.2 Smrt a smysl života

V závěru v „skoro sokratovských“ rozhovorech Fuks jmenuje filosofa Heideggera, kterému vyčítá přílišnou pesimističnost vůči smyslu života:

„Existencialismus, třeba sám Martin Heidegger, tvrdí, že ‚existence člověka má dvojí hranici: narození a smrt. Smrt je jedinou jistotou, a tudíž vyhledávanou možností pro člověka. Smrt je druh jšoucna, jež bere na sebe člověk, jakmile jest. Ve smrti přichází člověk k sobě, ke své podstatě...‘ ale teď pozor. Říká – a to chce citát doslovný: ‚Nichts anderes ist das menschliche Leben, als das Sein zu dem Tode.‘ Čili: ‚Lidský život není nic jiného než bytím k smrti.‘ To ‚bytí k smrti‘ (Sein zu dem Tode) je nevyvratitelné, ale to, že ‚život není nic jiného,‘ je už přijatelné méně a nejen pro člověka věřícího. Život je příliš rozmanitý, má svoje radosti, svoje poslání, účel a smysl a také své naděje a víry, než aby byl jen ‚ničím jiným.‘ To je generalizace, nadsazený, v podstatě neplatný soud a příliš pesimistická interpretace faktů.“³⁸

Nezvykle intimní povahu má následující odstavec, který v podstatě shrnuje Fuksovo nazírání na svět: „Avšak smysl mají i takové jevy, které jsou naší vůli nechtěné, a tudíž vlastně nežádoucí. **A to je bolest a utrpení.** Je třeba v nich vidět a nalézat smysl, stejně jako v poslání člověka konat dobro. To jediné, co opravňuje naši existenci, je být dárce a příjemcem lidskosti.“³⁹ Je podivuhodné, že ve druhém vydání Paměti chybí onen námi tučně vyznačený text, obsažený v prvním vydání. Přitom je ve sdělení nejdůležitější a nejvíce vypovídající o životní filosofii a morálce Ladislava Fukse.

36 FUKS, Ladislav. TUŠL, Jiří: *Moje zrcadlo a co bylo za zrcadlem*. Druhé vydání. s. 352.

37 Tamtéž. s. 353–354.

38 FUKS, Ladislav. TUŠL, Jiří: *Moje zrcadlo a co bylo za zrcadlem*. Druhé vydání. s. 361.

39 FUKS, Ladislav: *Moje zrcadlo a co bylo za zrcadlem*. První vydání, 1995. s. 316.

2.3 Determinace a svobodná vůle:

Pohled na svobodnou vůli je důležitý k pochopení míry zodpovědnosti za činy či jejich motivaci. Absence svobodné vůle může zcela morálně popřít zodpovědnost za to, co činíme. Z Paměti se můžeme dočíst, že ji Fuks nijak neomezoval:

„Ano, málo platné, člověk determinován je. Když hledáme příčinu něčeho, co je nebo se děje, přijdeme nakonec na to, že příčinou toho všeho je všechno, co se událo v minulosti. Minulost neumírá, žije v přítomnosti. Platí to i pro každého z nás: dispozice, s nimiž jsme přišli na svět, prostředí, v němž jsme se narodili, naše výchova a vzdělání – to vše nás předurčuje pro přítomnost a budoucnost.

Spor determinismu se svobodou lidské vůle se táhne dějinami jako červená nit. Prakticky se promítá třeba do biologie, lékařství a ovšem i do etiky – nejméně do práva na určování míry odpovědnosti za spáchané činy – podle níž pak zní soudní verdikt.“⁴⁰

„S tím se pojí otázka člověkovu osudu. Jeho osudem bylo vše, co se stalo, a tím je bezpředmětné – v rovině obecné – přít se o svobodě lidské vůle. To však neplatí pro budoucnost. V té máme svobodu, možnost volby a rozhodnutí. Námitku, že i zde jsme ovlivněni minulostí, je teď třeba pominout, chceme-li se vůbec dobrat konce.“⁴¹

Fuks zastává podobné stanovisko jako profesor etiky Gluchman, podle něhož „je možné na jedné straně akceptovat princip determinizmu a na druhé straně je možné uvažovat o morální zodpovědnosti osoby za svoje konanie.“⁴² Rozdíl mezi svobodou vůle a mravní svobodou Gluchman vysvětluje takto: „Obsah mravní slobody je určený obsahom dobra (pochopeného všeobecnejšie), o ktoré sa mravný subjekt usiluje. Slobodu vůle možno považovať za metafyzicky a ontologicky danú, zatiaľ čo mravnú slobodu subjekt získáva v procese svojho mravného vývoja, teda v kontexte s tým ako sa stáva mravne zrelým či mravne vyspelým.“⁴³ Tento filosofický postoj maximalizuje odpovědnost člověka za své činy a rozhodnutí, ať se rozhodne pro dobro či zlo. Tento aspekt je velmi silný právě u literárních postav Ladislava Fukse.

40 FUKS, Ladislav. TUŠL, Jiří: *Moje zrcadlo a co bylo za zrcadlem*. Druhé vydání. s. 356

41 Tamtéž. s. 357.

42 GLUCHMAN: *Člověk a morálka*. s. 52.

43 Tamtéž. s. 52.

2.2 Pozůstalost Ladislava Fukse

Pozůstalost Ladislava Fukse je dost specifická. Spisovatel ji zpracoval sám a ještě před svou smrtí „odevzdal“ Památníku národního písemnictví rozřazenou do krabic. Velmi pečlivě vybíral, co po něm zůstane, a co nikoli. Téměř veškeré informace týkající se jeho intimního života proto zničil, protože „vycházel z přesvědčení, že to jediné, co má po něm zůstat, jsou jeho knihy, ostatní není důležité a nikdo – kromě Boha – není povolán nahlížet do intimních sfér jeho žití.“⁴⁴

Přestože Fuks svou pozůstalost pečlivě cenzuroval, považujeme ji (a ani nám nic jiného nezbyvá, neboť jiné prameny neexistují) za hodnotný zdroj informací, který musíme stavět výše než vyprávění a záznamy jeho přátel, neboť ty mohou být značně subjektivně zabarveny. Mimo již zmíněné autocenzury je však studium pozůstalosti limitováno i množstvím materiálů filosoficko-náboženské povahy.

V Památníku národního písemnictví jsme objevili několik materiálů, rozdělených buď do kategorie *vědecké a odborné práce* *Kapka teorie necht' neodradí* (nedokončená studie), *Osud a svobodná vůle* (referát), *Psychologie literární postavy* (studie) a *Psychologie literární tvorby* (referát), *Temnost v nás* (referát), či do kategorie pracovní materiály, poznámky a výpisky: poznámky vztahující se k literatuře, dějinám umění a dějinám filosofie. O Psychologii literární tvorby a Psychologii literární postavy již psal Jan Poláček a věnoval jim jednu podkapitulu ve své knize.⁴⁵ Z rukopisu *Psychologie literární postavy* cituje i Erik Gilk, a to v souvislosti s dokladem o přiznání homosexuálního vztahu v díle Příběh kriminálního rady.⁴⁶ O ostatních spisech jsme v žádné dostupné literatuře nenašli zmínku.

V *Psychologii literární tvorby*, což je jakýsi návodem pro sepsání dobrého příběhu, Fuks shrnul své rady do čtyř bodů. Prvním je nutnost držet kontinuitu vývoje literární postavy do poslední stránky. Dále rozlišovat subjektivitu ve smyslu nositele vědomí, svébytnosti a individuality, což považuje za správné, avšak záměrné překrucování reality nikoli. Ve třetím bodě, který je zřejmě nejznámější a nejcitovanější, považuje za „nejhlavnější zdroj literárního díla“⁴⁷ osobní prožitky a zážitky. Posledním čtvrtým bodem je objektivní pozorování reality kolem sebe. Jeden ze základních bodů, který napsal na první stránku svého rukopisu pouze tužkou: „Z humánních věd se právě psychologie velmi

44 FUKS, Ladislav. TUŠL, Jiří: *Moje zrcadlo a co bylo za zrcadlem*. Druhé vydání. s. 408.

45 POLÁČEK, Jan: *Příběh spalovače mrtvol. Dvojportrét Ladislava Fukse*. s. 198–205.

46 GILK, Erik: *Vítěz i poražený*. s. 18.

47 LA PNP. Fond Ladislav Fuks. *Psychologie literární tvorby*. s. 7.

bezprostředně a nejvýznamněji podílí na tvorbě literárních děl.“⁴⁸

V pracovní verzi na rukopisu *Kapka teorie necht' neodradí* s označením čísla 36 autor rozepisuje svůj pohled na svobodnou vůli srovnáním katolické víry s kalvinismem:

„Slovo „osud“ se v běžné řeči často vyskytuje a vždycky se tím míní něco, co bylo člověku dáno tak říkajíc do kolébky sudičkou a tím zároveň i něco, co je nezaměnitelné. Zcela podobně, jako když se řekne „talent“ a míní se, že se s ním člověk rodí, že je prostě „dán“. Úplně totéž, co tvrdila část protestantské teologie, hlásající takzvanou predestinaci. Člověk je už při svém zrodu předurčen bohem k spáse nebo věčnému zatracení. Dělej v životě co dělej, předurčení se nevyhneš, je „dán“. Katolická teologie je moudřejší a člověku bližší. Ponechává mu být v určité míře, svobodnou vůli se rozhodovat. Jak to s ní dopadne, bůh ovšem předem ví z titulu své vševědoucnosti, ale to je něco jiného. Není to predestinace.“⁴⁹

V tomto úseku řekl Fuks mnohem více, než později ve všech svých rozhovorech a pamětech. Zvýraznění oné svobodné vůli, kterou člověk má ponechanou od Boha, poukazuje na to, co bylo pro něj nejdůležitější, a co mimo jiné prolíná všemi knihami. Člověk, ať provede jakýkoli čin, nikdy se nemůže dovolávat osudu. Za své činy je vždy odpovědný. To je velmi důležité, neboť víme, jak Fuks pohlíží na lidské konání.

Na v témže rukopisu s číslem 26 popisuje událost z roku 1967, kdy chtěl jedné adeptce vyložit pomíjivost života a všeho. Pro ilustraci přečetl pasáž ze „skvělého románu“ Feuchtwangerova románu *Žid Süss*:

„Vzal jsem z knihovny Feuchtwangerova ‚Žida Süsse‘ a citoval jí poslední odstavec tohoto skvělého románu. ‚Všichni židé z Fürthu byli na hřbitově, když cizinec byl pohřbíván...‘ Odpověděli předřikači sborem: ‚Marný a rozmanitý je svět a prehavý jako vítr...‘ potom trhali trávu a házeli ji za sebe. A říkali: ‚Zvadneme a zajdeme jako tráva.‘ A říkali: ‚Pamatujeme, že jsme prach.‘ Pak si omyli ruce v tekoucí vodě, jež zaplašuje démony a opustili hřbitov.“⁵⁰

Pokud pomineme maličkost, že pro Fukse byla myšlenka pomíjivosti všeho zřejmě velmi podstatná, když ji citoval, ukazuje to rovněž na to, že byl Fuks poměrně sečtělý.

Nedokončená studie *Kapka teorie necht' neodradí* byla zřejmě odvozena z Psychologie literární tvorby, neboť ta obsahovala stejnou kapitolu, avšak jako samostatná práce byla zkrácena.

Krátký referát *Temnost v nás*, jehož název má dle autora jistou spojitost s Komenským *Lux in tenebris*, pojednává o temnosti v duchovní povaze člověka. Fuks píše, že temnota je nedostatek světla a je jeho protikladem, přičemž za „nejosudovější,

48 Tamtéž. s. 1.

49 LA PNP. Fond Ladislav Fuks. inv. č. 13569.

50 Tamtéž.

nejtruchlivější, nejčernější a nejtemnější“ protiklad světla považuje smrt:

„Není-li smrt vůbec, nemůže-li být smrt novým začátkem nového pokračujícího života a není-li život věčný? Takový názor nelze jen tak prostě zlehčovat a shovívavě se mu usmát. Moderní psychotronika a parapsychologické jevy nám čím dál více odhalují nápadné a zvláštní dimenze, které by dřívější skeptikové pokládali na výplod přebujelé fantazie nebo za pověru. K otázkám smrti a života po ní se vyjadřuje i filozofie a ovšem teologie v kladném smyslu.“⁵¹

Myšlenku zakončuje slovy: „Vědomí, že není smrti a tudíž že jí život nekončí se spojuje s Vírou, která spolu s Nadějí a Láskou má být velikým světlým odkazem Božím.“ Což je jistě odkaz na Pavlův verš v listu Korintským „A tak zůstává víra, naděje, láska – ale největším z této trojice je láska.“⁵²

Osud a svobodná vůle je podle stenografu přepsaná přednáška přednesená v Biologické společnosti. Zde je poměrně zajímavá zmínka o metempsychóze, o kterou se Fuks měl zajímat:

„Pan profesor se v poznámce dotkl metempsychosy, když hovořil o osudu a kritisoval ‚biologické generalisace‘ a Jasperse. Ale ovšem ‚převtělování‘ téhož jedince že nelze dokázat, jsme v oblasti okultismu a ne vědy, ale z noetického hlediska je jasné, že nelze dokazovat právě proto, že chybí člověku ono vědomí kontinuity prenatalního bytí a kdyby i metempsychosa byla skutečností, byla by realitou metafysickou, ne skutečností psychologickou, ...“⁵³

Z citace je patrné, že metempsychózu odmítal, avšak je zajímavé, že z empirického hlediska, nikoli primárně z důvodu rozporu s křesťanskou vírou.

Paradoxně v deskách s názvem *Poznámky vztahující se k literatuře, dějinám umění a dějinám filosofie*, u kterých jsme předpokládali množství poznámek a vysvětlení právě k filosofii, jsme objevili pouze jeden použitelný rukopis. Ovšem svou výpovědní hodnotou jej považujeme za to nejlepší, co jsme v pozůstalosti našli:

„Filosofie Utrpení

Krvavé šlépěje zůstavil Bůh při svém putování po zemi. Ty jsou nyní provždy jedinou stezkou pravé slávy, jedinou cestou štěstí.

Rány Kristovy jsou okna věčnosti. V nich lze zřet úžasná panoramata. Všechny květy země se v nich jeví ztropeny krví.

Bůh nemá ve svých rukou smrtící oštěpy, nýbrž rány lásky. Zranil. jsme všemocné ruce nekonečné spravedlnosti: nyní nemohu jít než rukama milosrdenství.

Zaplaví-li se údolí, spěchají lidé na hory. To je právě , co chce vynálezce lidských utrpení dosáhnout bolestmi, jež na nás sesílá. Přivést nás k tomu, abychom šli vzhůru.

51 LA PNP. Fond Ladislav Fuks. Temnost v nás.

52 Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona. Český ekumenický překlad. 1. Korintským 13:13.

53 LA PNP. Fond Ladislav Fuks. Poznámky vztahující se k literatuře, dějinám umění a dějinám filosofie.

Většina našich utrpení pochází z útěku před nimi. Utrpení je vynález božský. Mezi většina lidí trpí více, než chce Bůh, protože nesnáší utrpení, jak chce Bůh.

Srdce boží je srdce nekonečného štěstí obklopené trním.“ Cítíš-li na svých prsou bodání trnů, je to znamení, že bůh Tě tiskne ke svému srdci. Znamení, že tě objímá nekonečné štěstí... Nevstoupí však do Tvého nitra jinak, než skrze Tvé rány.“⁵⁴

Bohužel nemůžeme říct, zda jde o Fuksovu tvorbu či o citaci, avšak pokud uvážíme, že ji Fuks „dobrovolně“ zanechal ve své pozůstalosti, buď vyjadřovala jeho názor, nebo alespoň nebyla v jeho rozporu. Utrpení, které je tolikrát tématem v jeho knihách, zde považuje nikoli za trest (jako ve východních filosofiích), avšak za milosrdnost boží. Dokonce naopak – utrpení je dar. Z toho vyplývá, že ani ti, kdo trpí, nejsou chápáni negativně jako ti špatní.

1.5 Shrnutí

Z toho, co Fuks o sobě napsal, či o něm bylo řečeno, můžeme říct, že Fuks byl věřící člověk, zlo definoval jako nedostatek dobra (dle Augustina), věřil, že lidé mají mravní zákon v sobě, že poslušnost může být ničující. Utrpení považoval za důkaz božího štěstí. Zdůrazňoval rovněž význam altruismu a pomoci ostatním.

Přestože zřejmě nebyl klasicky praktikujícím křesťanem, svými myšlenkami byl nejbližší římsko-katolickému vyznání, jakéhosi humanistického proudu. Zároveň byl velkým odpůrcem pověr jako chiromantie, astrologie a dával velký důraz na empirický výzkum. Z toho plyne i jakýsi rozpor – často se můžeme dočíst, že se Fuks zabýval metempsychozou a parapsychologií, avšak z pozůstalosti je patrné, že především metempsychozu nepovažoval za důvěryhodnou.

54 LA PNP. Fond Ladislav Fuks. Inv. č. 13569. 05/89/13978.

3. Analýza filosofického pozadí v dílech

3.1 Pan Theodor Mundstock

3.1.1 Utrpení

Utrpení je ústředním tématem celého románu. Vyznačuje se především tím, že pojednává nejen o utrpení hlavní postavy Mundstocka, dokonce nejen o celém jeho národě, nýbrž přeneseně o každém člověku, který je postaven do podobné situace.

„Náš život se neobejde bez utrpení. Utrpení je naše vyvolenost. V utrpení jsme věční. Babyloňané před dvěma a půl tisíci léty nás porazili a zničili náš první chrám, symbol naší kultury a svatostánek národní svobody. Zavlékli nás do své země. Ale my jsme je přežili. Před dvěma tisíci léty nás přemohli Římané a zničili náš poslední chrám a rovněž nás zavlékli do své země, ale my jsme je přežili. Náš dnešní nepřítel, hlásající smrt nám všem, nás ubíjí a pálí naše synagógy, ale my je přežijeme. Čím je to možné? Tím, že jsme neochvějnými hlasateli myšlenek, které jsou samy věčné. Ahavat haterjot! Že jsme hlasateli lásky, pravdy a míru.“⁵⁵

Neustálé utrpení, které židovský národ musel za svou existenci snášet, je interpretováno jako vyvolenost. Je zde ukázáno nejen ve světle litujícím, nýbrž vítězném. Židovský národ trpí celé věky, což znamená, že je silný a přežil. Utrpení je často přirovnáváno k egyptskému otroctví: „jsou zoufalství těžká jak kameny egyptských pyramid.“⁵⁶ Mundstock dokonce Německo označí metaforicky jako „nacistický Micrajim“,⁵⁷ což je biblické označení pro starověký Egypt, synonymum pro dávné utrpení v egyptském zajetí.

Podobné myšlenky se v knize často opakují, přičemž je vždy snaha v utrpení vidět určitý dějinný smysl. Například v ukázce, kde Mundstock přemýšlí nad tím, proč Židé na rozdíl od Sumerů, Asyřanů, Féníčanů a dalších starověkých národů přežili do dnešních dob: „Má snad být utrpení jejich výkupným? V té chvíli si pokaždé vzpomněl na slova starce, že utrpení je jejich vyvolenost, a pak si říkal, že asi je jejich pronásledování výkupným za to, že všechno přestáli.“⁵⁸ Podobné myšlenky smíření s existencí utrpení vlastního národa působí až sebemrškačsky, nicméně Židé dle Starého zákona chápali a chápou utrpení jako Boží trest.

Nakonec můžeme i spekulovat ohledně motivace, proč si Fuks pro příběh vybral

55 FUKS, Ladislav: *Pan Theodor Mundstock*. s. 76.

56 Tamtéž. s. 23.

57 Tamtéž. s. 159.

58 Tamtéž. s. 91.

zobrazení židovského osudu. Holokaust se sice týkal především židovského národa, nicméně při něm byli cíleně likvidováni i příslušníci jiných etnických skupin, homosexuálové či další osoby. Nejpravděpodobnější odpovědí je fakt, že se holokaust týkal především právě Židů, a stejně tak to bylo (a je) kulturně známý fakt. Dále také právě zvolení židovského národa umožnilo maximalizovat tematiku utrpení, a to jak vzhledem k množství obětí, tak vzhledem k dlouhé a strastiplné historii národa.

3.3.2 Bůh

Mundstock jako praktikující Žid věří v Boha, avšak neutrálního výrazu Bůh příliš neužívá, stejně tak ostatní postavy. V jedné ukázce však jasně poukazují na sepjetí Boha a svého národa: „Pan Mundstock se musí umět včlenit do velkých židovských dějin... Vstal za psacím stolem a podržel stařecké ruce ve vzduchu a řekl: „Požehnej ti Bůh Israele v těchto dnech a hodinách a ochraňuj tě. Necht' jeho tvář září na tebe a je ti milostiva. Necht' obrátí Hospodin svoji tvář k tobě a dá ti klid.“⁵⁹ Mnohem častější jsou v textu, ač je to velmi nezvyklé, citoslovce ve významu překvapení: probůh, proboha. Mundstock místo toho používá obvyklého výrazu Hospodin, což je kralický opis hebrejského Adonaj.

Mundstockův pohled na Boha se nijak neliší od jiných Židů. Boha považuje za všemocného, přičemž největší důraz klade na jeho stvořitelské dílo: „ ,Věčný a neskonale Bůh, jehož moc je nesmírná, činí na nebi i na zemi divy veliké a nevystižitelné,‘ řekne a myslí si pan Theodor Mundstock nad hořícím šamisem. ,Nezpytatelné a podivuhodné jsou skutky jeho, tak se učíme od ne-paměti...‘ “⁶⁰ Toto své vyznání pronáší několik málo dní před svou smrtí.

3.3.3 Spasitelství a spása

Spasitelství se v příběhu objevuje v dvojím významu. Jednak ve významu spásy lidského života před utrpením v koncentračním táboře, tak spásu duše, popř. celého národa, což je spojeno s metafyzickým a vírou v Boha. V prvním případě o spásě hovoří babička, která za spásu, za záchranu života, považuje sňatek s árijcem: „Měl k ní delší projev, ve kterém ukázal, že by ji sňatkem nespasil a sebe přivedl do maléru,“ pokračovala babička. „Jinak by to bylo, říkal, kdyby ji sňatkem spasil. To by se byl k nám dostavil a žádal nás o její ruku. Kráčel by s ní vzhůru k oltáři. Ale takhle, jak je to dnes, se to vylučuje. Tak to je

59 FUKS, Ladislav: *Pan Theodor Mundstock*. s. 77.

60 Tamtéž s. 169.

tedy s naší Frýdl.“⁶¹

Motiv spásy a spasitelství je v příběhu pevně vázán spjat s konkrétním prostorem a časem. Mundstock svou spasitelskou metodu objevuje v Mečířské ulici, na což často vzpomíná. Rovněž časová symbolika je obzvlášť silná, neboť svou metodu objevuje v lednový pátek. O půl roku později, v červnový pátek umírá. Na tuto souvislost již poukázal František Všetická: „(...) v pátek přijde Mundstock na svůj postup a v pátek také umírá. Umírá v den, kdy byl ukřižován Kristus. Biblické podobenství se opírá o určité skutečnosti hrdinova života, o Mundstockovo mesiášství, které připomíná opravdovost mesiášství Krista.“⁶² Přestože nemůžeme tuto průhlednou spojitost popřít, musíme si uvědomit, že symbolika pátku je v židovské kultuře a náboženství spjatá především se svátkem šabatem, který začíná právě v pátek večer – po západu slunce. Také první zmínka o pátku v příběhu je s ním spojená: „Schováme buchy na pátek večer, na sabat.“⁶³ Můžeme pouze spekulovat, zda nemá páteční motiv i jiné významy. Pokud akceptujeme Fuksovu posedlost historickou přesností ve svých dílech (včetně důrazů na konkrétní data a dny), musíme se ptát, proč umístil Mundstockův konec právě na červnový pátek, neboť dle dostupných informací největší transport Židů z Prahy do Terezína se uskutečnil 20. června 1942, což však byla sobota.⁶⁴

Mundstock si prvotní náznaky o mesiášství nechce připustit a je k nim skeptický:

„Pocítil jakési uvolnění. Jako by od něho odcházely stíny. Stíny, jež byly proměněnými myšlenkami o jakémisi jasnozření a údělu být spasitelem národa.

Nebylo mnoho pravých proroků a mesiášů, ale mnoho nepravých, slyšel hovořit za stolem. Bylo mnoho nepravých, kteří se mýlili sami v sobě. Byli před dvěma třemi sty léty. Ale zemřeli, sotvaže se jed jejich sebeklamu dotkl jejich srdce. Ale to byli ubozí lidé, s kterými si hrál ďábel, nechť jim je Hospodin milostiv.“⁶⁵

Na jedné straně je Mundstock lákán představou jasnozření a údělu spasitele národa, na druhou stranu si velmi dobře uvědomuje úděly falešných proroků a z pseudomesiášství má strach. Spasitelů bylo v židovské historii mnoho, od Bar Kochby z druhé židovské války⁶⁶ po Šabtaje Cvi ze 17. století⁶⁷, proto nejsou Mundstockovy

61 Tamtéž. s. 46.

62 **VŠETIČKA, František**: Dualita Pana Theodora Mundstocka. *Česká literatura*. 1973, č. 3. s. 266.

63 **FUKS, Ladislav**: *Pan Theodor Mundstock*. s. 17.

64 Seznam všech transportů do Terezína - Institut Terezínske iniciativy. [online]. [cit. dne. 28.12.2017]. Dostupné z: <http://katalog.terezinstudies.cz/cz2/ITI/database/tr_in_date>

65 **FUKS, Ladislav**: *Pan Theodor Mundstock*. s. 75.

66 **SCHUBERT, Kurt**: *Židovské náboženství v proměnách věků*. Praha: Vyšehrad 1999. s. 85– 86.

67 Tamtéž. s. 213–214.

představy ničím neobvyklým či ojedinělým. Bylo by však chybou Mundstocka řadit mezi podobné vzpurné mesiáše bořící zažité pořádky. Jeho spasitelství je naopak intimní povahy a vyvolává spíše tragikomický soucit.

Objev spasitelství má mystický nádech: „Pan Theodor Mundstock odkryl, co v sobě dosud jen mlhavě cítil, co v sobě občas tušil. Odhalil, co se za jeho vnitřním zeleným klíčením a rašením skrývá. Cestu z židovských dějin utrpení. Tajemství záchrany. Byl to nejšťastnější den jeho života. Byl pátek a on právě metl v Mečířské. Cítil, že začíná stoupat k hvězdám.“⁶⁸ Samotné „spásné učení“ je však paradoxně velmi racionalizované:

„Ta první metodická otázka, která ho na cestě domů, plné naděje a spásy, napadla, ne napadla, nýbrž kterou si metodicky položil, zněla:

Kdo vlastně ten koncentrační tábor vydrží?

A první metodická odpověď, která mu zatanula na mysl, ne zatanula, ale kterou si metodicky dal, zněla:

Ten, kdo jde na to prakticky, postupem, metodou.

Ten, kdo je na vše dokonale, plánovitě, jaksepatří připraven.“⁶⁹

Je zde evidentní rozpor mezi snahou o racionalizaci a mystickou složkou spasitelské myšlenky, což však vychází z rozporného myšlení samotné postavy. Sám si toho je však vědom: „Pan Mundstock by měl být jasnovidcem a mesiášem a brát si život, když to býval člověk střízlivý, věcný, logický, který míval na všechno svůj postup...?“⁷⁰

Rozpor je dokonce i v samotné postavě spasitele. Původně za spasitele považoval nikoli přímo sebe, ale svůj přízrak, Mona:

„Předtucha naděje a spásy! Co cennějšího může mít zoufalec v hořkosti a tmě než předtuchu naděje a spásy? Vždyť to nejhorší, co na světě je, je ztratit naději a tušit konec. Ty myšlenky ho nejen uklidnily, ale naplnily i pocitem nečekaného štěstí. Jenže, uvědomil si, je-li spasitel, jistě se bude na něm něco žádat. Jakým výkupným bude změřena cena daru? Oči mu znovu zvlhly a horečka vystoupila. Mone, ubožáku, co ti to bylo souzeno. Být zachráncem! Bylo to hrozné...“⁷¹

Mundstock se však brzy s Monem identifikuje a považuje za spasitele sám sebe. Spasitelství dokonce dá punc mesiášství, což je zřejmá narážka na Židy očekávaného krále z rodu Davidova:

„Uvědomil si, že je jasnovidným a mesiášem, ale způsob, ten praktický, věcný způsob, kterým má své spasitelské poslání uskutečnit, je zahalen v jeho nitru i nadále právě tak stejně jako v minulých dnech,

68 FUKS, Ladislav: *Pan Theodor Mundstock*. s. 93

69 Tamtéž. s. 99.

70 Tamtéž. s. 77.

71 Tamtéž. s. 57.

snad jen s tím rozdílem, že se teď zdá být více na dosah ruky a že cestu k spáse v sobě objevit a najít se stalo jeho první a nejvyšší povinností.⁷²

Mundstock se v kritické životní situaci pasuje do role mesiáše, zachránce a spasitele lidstva. Znovu rozpor, a to mezi bídnou existencí a mysteriozním úkolem budí tragikomický kontrast, vychází však z židovských dějin – všichni izraelští proroci pocházeli z nuzných poměrů a žili v tragických dobách. Ke své vyvolenosti rovněž nepotřebuje cizí osobu ani „božský zázrak“, neboť se do této role pasuje sám.

Uvědomuje si však, že jeho spasitelství je reakcí na strach a beznaděj, není proto pouhým bláznem a bylo by chybou ho tak chápat. Jsou v tom cítit pochybnosti vůči svým schopnostem a cíli, jenž si vytyčil. Na druhou stranu ovšem se své myšlenky nechce vzdát a snaží se jí ze všech sil věřit: „Ano, je to předrážděná fantazie,“ přisvědčil, „lidé si dnes moc vymýšlejí. Člověk musí brát skutečnost a ne kdejakou řeč! To je cesta k spáse!“⁷³

Mundstock si uvědomuje, že má povinnost pomoci i jiným, což nalezneme v ukázce, kdy objeví mrtvé tělo Hause: „Zachránil se? Chudák Haus, jenž si vybral duchaření místo skutečnost. Proč jenom k němu nešel dřív, aby mu poradil spásnou cestu?“⁷⁴ Zde vidíme naprosto obrácené chápání spásy. Mundstock chápe spásu jako záchranu vlastního života, nikoli duše. Přestože to neříká přímo, zcela smývá ze svého spasitelství mysteriozní a eschatologický charakter a snaží se mu dát „racionální“ smysl. Naopak ti, kteří se věnují své víře, považuje za ztracené.

Na konci příběhu ho ovšem jeho metafyzická víra vlastní spásy opouští zcela a Mundstock si přiznává, že oním spasitelem není. Přesto se však nevzdává svého přesvědčení, že se lze na utrpení připravit:

„ , Nejsm spasitel, říká si čelem k oknu, Hospodin mi nedopřál pomoci pokolení Israele. Ale tebe, tebe mi už nevyrvé. Všechno, co jsem chtěl pro tebe udělat, zůstalo jen při těch mých krásných růžových snech. Ale teď přišla chvíle a já ti pomohu. Naučím tě všem svým metodám a postupům. Naučím tě znát skutečnost, abys ji zdolal...“⁷⁵

A s touto pevnou vírou kráčí vstříc své nešťastné smrti.

Nakonec zmiňme ještě jednu spekulativní otázku. Bohužel se nám nepodařilo nikde dohledat název v románu významné Mečířská ulice – ulice, v níž Mundstock objevil své mesiášství, přestože ostatní ulice v románu zmíněné, se dohledat dají – například na historických mapách Prahy. Avšak Mečířskou ulici nezmiňuje ani *Pražský uličník*. Je proto

72 Tamtéž. s. 58.

73 FUKS, Ladislav: *Pan Theodor Mundstock*. s. 130.

74 Tamtéž. s. 147.

75 Tamtéž. s. 166.

možné dvojí vysvětlení. První variantou je, že šlo o skutečný, avšak velmi málo či velmi krátce užívaný název ulice, předpokládáme v židovské čtvrti, jež byla pražskou asanací na přelomu 19. a 20. století zničena. Druhou variantou je, že si Mundstock (Fuks) název ulice vymyslel. Pro historii posedlého Fukse by ovšem šlo o kuriozitu. Pokud bychom však předpokládali, že je název ulice skutečně vymyšlen, je pak možné najít souvislost mezi neexistencí Mečířské ulice v Praze a mezi neexistencí Mundstockovy spásné myšlenky? Mundstockovo spasitelství by bylo vymyšlené stejně jako místo, ve kterém ho objevil. Ponechejme tuto spekulativní otázku otevřenou, nicméně pokud je druhá varianta pravdivá, jeví se nám jako velmi pravděpodobná.

3.3.5 Život a smrt

Ještě předtím, než Mundstock objeví svou spasitelskou metodu, se zřejmě pokusí o sebevraždu, avšak nakonec je zachráněn sousedem. V díle ovšem není událost zobrazena přímo. Dovídáme se o ní pouze z narážek z následující sedmé kapitoly, kdy je Mundstock označen „s pruhem zarudlé sedřené kůže na krku“.⁷⁶ Místo toho je v díle zobrazena smrt holuba, což Gilk výstižně interpretuje slovy: „Tento názorný příklad Fuksova mystifikačního zastírání událostí fikčního světa zároveň prezentuje ojedinělé přiblížení protagonistova osudu k holubímu.“⁷⁷ Všetička v holubí smrti vidí biblický odkaz: „Holubova smrt je však také básnickým obrazem, náповědí, předzvěstí hrdinovy konečné smrti, neboť holub ztělesňuje naději, život (vzpomeňme na holubici biblického Noa).“⁷⁸

Mundstockův pohled na smrt je tudíž ambivalentní. Zpočátku jeho odhodlání k sebevraždě vypovídá o bezvýchodnosti tragické situace, kdy nemá život již žádnou hodnotu. Ovšem poté, co objeví své spasitelství, začne se o svůj život bít a naopak se strachuje ze smrti. Nejvýznamněji o svých pocitech hovoří v odstavci, kdy vzpomíná na citát starověkého filosofa Epikúra:

„Na mysl mu přijdou slova filosofa, která snad kdysi četl: ‚Jsme-li, není smrti, je-li smrt, nejsme.‘ Podle nich, myslí si, je smrt velmi lehká. Ta jednoduchost! Ta úžasná jistota! Ale chce jim věřit. Přemáhá sám sebe vědomím o zbytečnosti strachu. Ale cvaknutí, které mu má tu jednoduchost smrti zjevit, nepřichází. Ti za ním jen přecházejí, nabíjejí, snad i míří, ale nestisknou. Dělají to schválně, aby ho napínali, a netuší, jak mu vycházejí vstříc. Vždyť může alespoň myslit! Je to zázrak, v tak pohnutých chvílích, ale snad je to tím, že trénoval. Jsme-li, není smrti, je-li smrt, nejsme...“⁷⁹

76 FUKS, Ladislav: *Pan Theodor Mundstock*. s. 72.

77 GILK, Erik: *Vítěz i poražený*. s. 27.

78 VŠETIČKA, František: *Dualita Pana Theodora Mundstocka*. *Česká literatura*. 1973, č. 3. s. 263.

79 FUKS, Ladislav: *Pan Theodor Mundstock*. s. 158.

Mundstock pro svou úzkost nemůže pochopit lehkost Epikúrova učení, které považuje strach ze smrti za nesmyslný. A právě z důvodu, že nemůže přijmout smrt, pokouší se na ni připravit.

Mundstock dále chápe smrt nikoli jako konec, nýbrž jako mezník: „Na mysl mu přijde, že smrt je mezník, před nímž se lidé zastavují.“⁸⁰ Svě eschatologické představy však dále nerozvíjí.

Smrtí hlavního hrdiny je i zakončen příběh. Příčiny Mundstockovy smrti jsou však zcela odlišné, než jak si představoval. Srazí ho vojenský vůz, což je popsáno velmi alegoricky: „vnímá, jako by padala jakási hvězda, k němu přirostlá, dolů, dolů, bleskne mu hlavou...“⁸¹ Hvězdou totiž můžeme rozumět jak žlutou Davidovu hvězdu, kterou měli Židé přišitou na kabátu, tak i jeho hvězdu v přeneseném významu (štěstě). Obecně se tento konec interpretuje jako nemožnost člověka připravit se na smrt. Můžeme ji však chápat i jako tragickou metaforu, že Židé neměli žádnou záchranu před konečným řešením.

„Rychle strhne zrak k dlažbě a šeptá, na shledanou, na shledanou, ale ví, že vrchní rabín byl příliš starý pán, než aby byla jistota, že se dočká konce, a pak by bylo nutno poroučet ho do vůle boží.

Necht' Nejsvětější jeho duši odmění za všechno dobré rájem.

A bezděčně zašeptá Jisgadal vejiskadaš šmé rabbo...

Modlitbu za mrtvé...“⁸²

Hebrejská slova pocházejí z úvodního verše Kadiše, což je židovský chvalozpěv oslavující Boží moc a spásnou pomoc.⁸³ Je velmi zajímavé, že v textu jsou slova vzápětí vysvětlena dodatkem, že jde o „modlitbu za mrtvé.“ Přestože se verše Kadiše recitují i během pohřbu, ve skutečnosti o žádnou modlitbu za mrtvé nejde. Kadiš je hymnou oslavující život.⁸⁴ Spojení Kadiše s modlitbou za mrtvé je velmi často užívaná zkratka. Je proto otázka, zda ji Fuks použil v mylném domnění, že jde o skutečnou modlitbu za mrtvé, nebo s jiným úmyslem: Ve Fuksově podání verše ztrácejí veškerý svůj kladný a radostný význam a místo toho podtrhují atmosféru nejistoty, odchodu a smrti.

Rovněž je zajímavé rozebrat verš z lingvistického hlediska. Pokud bychom transkribovali originální hebrejský text do latinky, prvním slovem by bylo „jitgadal“, nikoli „jisgadal“, jak je uvedeno v textu, neboť druhé písmeno (druhá souhláska) ve slově je *tav*,

80 Tamtéž. s. 158.

81 Tamtéž. s. 178.

82 **FUKS, Ladislav**: *Pan Theodor Mundstock*. s. 173.

83 **FISHBANE, Michael A.**: *Judaismus*. s. 132.

84 Kešet – elektronická databáze českých a moravských židovských hřbitovů. Heslo Chewra. [online]. [cit. dne. 28.12.2017] Dostupné z: <<http://www.chewra.com/keshetnew/kweb/kategorie.aspx?kid=77>>

tedy „t“, což odpovídá sefardské výslovnosti. Přepis „jisgadal“ je možno vysvětlit tak, že jde o ažkenádskou výslovnost hebrejštiny užívanou v Evropě (především ve střední Evropě), vyznačující se právě změnou výslovnosti litery *tav* jako hlásky „s“.⁸⁵ Použití této verze v ukázce můžeme interpretovat znovu jako Fuksovo mistrovství v lpění na detailu – místo striktního použití hebrejského originálu vložil rabínovi do úst verš v aškenázské výslovnosti, která byla užívána i na našem území, tudíž plně odpovídá historické přesnosti.

Druhá modlitba je zmíněná v ukázce, když babička rozhořčeně vyčítá své rodině, že nechtějí chodit slavit svátky do synagogy, ani se modlit, protože mají strach: „Bodejť by jo,“ zvolala, „protože se bojíte. Oni náhodou slyšeli,“ vysvětlovala, „že si to lidi nevyčítaj ani v koncentráku. Jeden rabbi tam zpívá Mole el rachamim...“⁸⁶ Zmíněná modlitba Male el Rachamim má stejně jako výše zmíněná aškenázský původ, nicméně na rozdíl od ní jde skutečně o modlitbu smuteční. Recituje se především na pohřbech, při výročí úmrtí, nebo na Den usmíření.⁸⁷ Skutečnost, že si ji recitovali ještě živí v koncentračním táboře, zcela vykresluje tragičnost situace.

3.3.6 Altruismus

Mundstock se v tragické situaci snaží objevit možnost, jak zachránit sebe, ale i jiné. Zvláště zajímavé je, že svou pomoc neomezuje pouze na svůj národ, ale na všechny lid bez ohledu na národnost či náboženství: „Ach, kdybych věděl o nějaké cestě, vždyť já bych pomohl všem, všem bych pomohl, ať nosí hvězdu či nenesí, vždyť jsou chudáci jako my, snad jen menší, že mají větší kapku naděje, a já bych jim pomohl. Ale já o záchraně nevím. Nevím o ničem...“⁸⁸ Když ji konečně objeví, snaží se ji šířit dále a pomoci tak ostatním: „– Už jsem tě našel, šeptá si, tebe jediného mi Hospodin nevyrvál. Tobě jsem pomohl. Alespoň tobě. Naučil jsem tě blahoslaveným metodám, postupům. Počítat a přehazovat, do desíti, do pěti, zachrániš se... Bože, aby to vyšlo...“⁸⁹

Mundstock však neomezuje svou pomoc pouze na mystické vysvobození, ale na každodenní maličkosti: „Co byste tomu řekl, pane Pazourek, kdybych vám tady trochu pomáhal?“⁹⁰ Pro Mundstocka je altruismus vedle úzkosti nejvýznamnější rys a

85 Pronunciations of Hebrew. Jewish Virtual Library [online]. Copyright © 2008 The Gale Group. [cit. 03.12.2017]. Dostupné z: <<http://www.jewishvirtuallibrary.org/pronunciations-of-hebrew>>

86 FUKS, Ladislav: *Pan Theodor Mundstock*. s. 131.

87 El Male Rahamim. Jewish Virtual Library [online]. Copyright © 1998 [cit. 01.01.2018]. Dostupné z: <<http://www.jewishvirtuallibrary.org/el-male-rahamim>>

88 FUKS, Ladislav: *Pan Theodor Mundstock*. s. 17.

89 Tamtéž. s. 177.

90 Tamtéž. s. 127.

nejdůležitější charakterová vlastnost.

Altruismus ovšem Mundstock vyvozuje i ze svého náboženství: „Náš dnešní nepřítel, hlásající smrt nám všem, nás ubíjí a pálí naše synagógy, ale my jej přežijeme. Čím je to možné? Tím, že jsme neochvějnými hlasateli myšlenek, které jsou samy věčné. **Ahavat haterjot!** Že jsme hlasateli lásky, pravdy a míru.“⁹¹ Jde o poměrně vzácné zobrazení židovského učení jako milujícího své nepřátele. Obecně známý obraz židovské víry vychází z citátu „oko za oko, zub za zub“ z biblické knihy Exodus. Mundstockovo pojetí v nás mnohem více evokuje novozákonní verš: „Slyšeli jste, že bylo řečeno: „Milovati budeš bližního svého a nenávidět nepřitele svého.“ Já však vám pravím: Milujte své nepřátele a modlete se za ty, kdo vás pronásledují, abyste byli syny nebeského Otce;“ Je otázka, do jaké míry to můžeme interpretovat jako Mundstockův posun od Starého (trestajícího) zákona k Novému, tedy k vyzdvižení lásky nad pomstou. Avšak i ve Starém zákoně můžeme najít verše nabádající k pokoře a lásce, například v knize Přísloví: „Neraduj se z pádu svého nepřitele, nejásej nad jeho klopýtnutím ani v srdci“⁹²

V knize je mnoho hebrejských výrazů, většinou jde o názvy židovských svátků či přímé citáty z Bible, které jsou dohledatelné a snadno interpretovatelné. Výjimkou je výše tučně uvedené spojení „ahavat haterjot“. V další větě je obsah spojení opsán ve smyslu hlásání lásky všemu lidstvu. Problematické však je výraz přeložit, neboť je zapsán foneticky. V odborné literatuře se s výkladem tohoto sousloví nesetkáme. V závěrečné práci Petry Janků je zařazen mezi svátky: „Vzhledem k židovské tématice knihy se zde vyskytují názvy židovských svátků a zvyklostí: chanuka, šolem, rabbi, šábes, Ahavat haterjot, Olam chésed jibáhen.“⁹³ Bohužel zde není uveden žádný zdroj, považujeme proto zařazení mezi svátky a zvyklosti za nepřesné, neboť jsme jej v žádném židovském slovníku nenalezli. Podobně poslední uvedený výraz, v Mundstockovi následně i přeložený: „Olam chésed jibáneh. Svět musí být vybudován na lásce.“⁹⁴ není židovský svátek, nýbrž citace ze Starého zákona, konkrétně z knihy Žalmů 89:3, uvedená v hebrejštině.

„Ahavat“ je hebrejské často užívané slovo a znamená milovat, avšak „haterjot“ jsme ve slovníku při kombinaci všech hebrejských znaků nenašli. Jisté je, že tento výraz nepochází ze Starého zákona. Ve Starém zákoně se objevuje výraz milovat cizince, hosty (například v knize deuteronomium 10:19 – milujte tedy hosta, neboť jste byli hosty v egyptské zemi), avšak jako host/cizinec je užit výraz „gér“ (גר), který neodpovídá lexiku

91 Tamtéž. s. 76.

92 **Bible:** Písmo svaté Starého a Nového zákona. Český ekumenický překlad. Přísloví 24:17.

93 **JANKŮ, Petra:** *Stavba textu románů Ladislava Fukse Pan Theodor Mundstock. Závěrečná práce.* s. 34.

94 **FUKS, Ladislav:** *Pan Theodor Mundstock.* s. 77.

„haterjot“. Foneticky nejbližší danému výrazu by bylo slovo tejro (תירו), což dle online hebrejského slovníku znamená turista⁹⁵, jde však o slovo z moderní hebrejštiny. Navíc lexikum „haterjot“ obsahuje prefix „ha“, což je člen, a sufix „ot“, což znamená, že jde o substantivum femininum v plurálu⁹⁶. Význam by tedy musel být „turistky“, popř. „cizinky“ – „milujte turistky“. Je proto otázka, co daným výrazem Mundstock (Fuks) zamýšlel říct, protože jím viditelně chtěl vyjádřit významnou a „věčnou myšlenku“, avšak samotný výraz je přitom nedohledatelný či dokonce nesmyslný.

3.3.7 Kabala

Ivan Klíma ve svých vzpomínkách uvádí, že nakladatelství v souvislosti s vydáním díla *Pan Theodor Mundstock* organizovalo besedu s autorem. Fuks na ni byl dokonale připraven – měl údajně v publiku „své lidi“ s již předem danými otázkami: „První zněla, jaký vliv mělo na autora studium kabaly. Tu pan Fuks vytáhl jeden z lístečků a rychle z něj předčítal zasvěcenou odpověď o podnětnosti kabaly.“⁹⁷ Na to, že se Fuks o kabalou zajímal, jsme již poukázali ve druhé kapitole. Bohužel konkrétní Fuksova odpověď se nezachovala, tudíž je velmi těžké posoudit, jaké vlivy měl na mysli. Rovněž ani v žádné odborné literatuře jsme nenašli k tomuto tématu žádnou zmínku.

V díle se neobjevují žádné klasické kabalistické obřady, klasická kabalistická literatura typu *Zohar*, nevystupuje zde žádná kabalistická komunita, ani se v díle o kabale přímo nehovoří. Přesto však v díle můžeme opravdu nalézt sporé a hlavně skryté odkazy na kabalou.

Prvním z nich jsou zmínky o čtení ze „šulchan aruchu“ zvláště během seder hostině. Šulchan aruch je kodex shrnující židovské náboženské právo. Její autor, sefardský rabín Josef Karo, byl do kabaly zasvěcen.⁹⁸ Nicméně šulchan aruch byl čten širokými lidovými vrstvami i bez kabalistického zasvěcení, a to i v ažkenázských komunitách střední Evropy.

Mnohem zajímavější je ovšem druhý odkaz spojený s rabínem Jehudou Halevim žijícím v muslimském Španělsku na přelomu jedenáctého a dvanáctého století. Jehuda

95 The Academy of the Hebrew language. Hebrew Term Database [online]. [cit. dne. 27.12.2017] Dostupné z <http://hebrew-terms.huji.ac.il/teva_result.asp?FirstTime=NO>

96 WEINGREEN, Jacob: Učebnice biblické hebrejštiny. PRAHA: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum 2003. s. 45.

97 KLÍMA, Ivan: *Moje šílené století*. s. 370n.

98 Jewish Virtual Library. Joseph Karo [online]. [cit. 01.01.2018]. Dostupné z: <<http://www.jewishvirtuallibrary.org/joseph-karo>>

Halevi byl středověký židovský učenec, básník a mystik, který je především znám svou *Knihou Kusari*, v níž rabín obhájí židovské učení Chazarskému králi. Přestože Jehuda Halevi žil na přelomu jedenáctého a dvanáctého století, kdy kabalistické učení ještě nebylo rozpracované (zrod kabaly jako takové se uvádí až ve 13. století), mnozí odborníci na judaismus vidí v jeho textech kabalistické myšlenky,⁹⁹ popřípadě tvrdí, že *Knihou Kusari* „kabalistům odhalovala tajemství jejich nauky“.¹⁰⁰

V díle *Pan Theodor Mundstock* je nejen tento autor výslovně zmíněn, avšak objevuje se zde i krátký rozhovor mezi rabínem a chazarským králem, označeným v dialogu jako Kusari:

„A tento rabbi Jehuda Halevi řekl Kusarimu: Israel je mezi národy světa jako srdce mezi údy. Je ze všech nejbohatší na nemoce a ze všech nejbohatší na zdraví.

[...]

A tu řekl rabbi:

Mluvíš správně. Proto přinášejí nemoci údů srdci a jeho citlivosti množství bolestných pocitů, ale zároveň ony jsou příčinou, proč jsou ještě dříve, než mohou do něho vstoupit a usadit se, odraženy.

A tak je to nejen s Israelem a národy země, ale i se srdcem a údy pana Mundstocka.¹⁰¹

Je velmi zajímavé, že tato replika skutečně pochází z knihy *Knihy Chazarů*, v arabském originále *Kuzari*, konkrétně z její druhé části.¹⁰² V českém překladu nalezneme i výklad zmíněného dialogu:

„Postavení Židů mezi národy se podobá postavení srdce mezi ostatními orgány těla: jsou náchylnější k nemocem, cítí nemoci ostatních orgánů a trpí jimi, zároveň jsou však schopnější zbavovat se škodlivin. Proto Bůh nepozdržuje jejich trest, nýbrž je trestá hned, aby se hříchy lidu nenahromadily a nezmocnila se ho nemoc. Cílem zástupného utrpení Židů je očistit lid, aby se skrze něj mohl se světem spojit Boží řád.“¹⁰³

V češtině tato kniha vyšla až roku 2013, Ladislav Fuks ji proto musel citovat z odborných judaistických textů, či z cizojazyčného překladu (nejspíše z němčiny). Každopádně bez ohledu na původ zdroje, je zajímavé, že Fuks do svého příběhu funkčně

99 **BERGER, Michael, S.:** Toward a New Understanding of Judah Halevi's *Kurazi*. *The Journal of Religion*, Vol. 72, No 2 (Apr., 1992). s. 211. [cit. 27.1.2018]. Dostupné z: <https://www.htf.cuni.cz/HTF-86-version1-Jehuda_ha_Levi_a_Kuzari.pdf>

100 **JEHUDA ha-Levi:** *Knih argumentů a důkazů ve prospěch opovrhovaného náboženství. (Knih Chazarů), známá jako Kuzari*. Přeložili Daniel Boušek a Dita Rukriglová. Praha: Academia 2013. s. 9.

101 **FUKS, Ladislav:** *Pan Theodor Mundstock*. s. 74–75.

102 **JEHUDA ha-Levi:** *Knih argumentů a důkazů ve prospěch opovrhovaného náboženství. (Knih Chazarů), známá jako Kuzari*. s. 140–141.

103 Tamtéž. s. 39.

zakomponoval středověký text pocházející z 12. století. Poslední větu z citace (námi tučně zvýrazněnou) totiž můžeme chápat nejen jako narážku na přehnanou Mundstockovu citlivost a vnitřně složitý a citově bohatý svět, jenž však není na venek vůbec znát, tak jako reakci na pokus Mundstocka o sebevraždu, neboť jeho údy se pokusily zabít srdce, nicméně neuspěly, stejně tak, jako se nepovedlo ostatním národům zničit Izraelce.

Shrnutí

Otázka významu židovské tematiky v příběhu vlastně v sobě skrývá otázky dvě. První je, proč byl zvolen právě tragický židovský osud. Fuks mohl vybrat i jinou skupinu obyvatel, která byla systematicky pronásledována a vyhlazována. Není snadné odvodit autorovu skutečnou motivaci, nicméně pravděpodobnou odpovědí může být prostá skutečnost, že holokaust se týkal především Židů a že tato skutečnost byla všeobecně známa (na rozdíl oproti represím vůči Svědkům Jehovovým či homosexuálům).

Pro nás je však mnohem významnější druhá otázka, jaký má význam židovská filosofie a mystika v díle. Fuks mohl vykreslit hrdinovu psychiku i chování i bez použití jakékoli filosofie. Dokonce mohl použít i postavu s židovskými kořeny bez jakéhokoli vztahu k judaismu a být „nevěřícím“ Židem. Motivy spjaté s židovskou kulturou nemají pouze funkci k navození atmosféry židovské komunity, ale mají hlubší význam, totiž zásadní vliv na chování a především náboženském smýšlení Mundstocka. Nejzřetelněji je to znát v chápání spásy. Mundstock se považuje za Mesiáše, židovského spasitele. Jedině židovství umožnilo v příběhu spojit tematiku holokaustu s pocity vyvolenosti a mesiášství, což maximalizuje tragičnost a bezmoc, zároveň tomu dodává až sarkastickou pachut'. Navíc použití reálií židovské filosofie jako středověkého spisu Jehudy Ha-leviho posiluje mystickou a tajemnou atmosféru příběhu a odvrací tak pozornost od chápání Mundstockových preludů jako prostých psychických potíží.

3.2 Spalovač mrtvol

3.3.1 Buddhismus a žlutá kniha o Tibetu

Buddhismus není hlavním tématem knihy, nýbrž je významným filosofickým pozadím příběhu. Jeho jediným zdrojem je blíže nespecifikovaná Kopfrkinglova žlutá kniha o Tibetu, kterou hlavní postava neustále čte. Kopfrkingl se dokonce nechá slyšet, že patří mezi jeho nejoblíbenější knihu. Snaží se dostat buddhistickým ideálům, získaným z knihy, proto nejprve pohrdá násilím a snaží se žít umíněně. Důležité je znovu zdůraznit, že jde o buddhismus tibetský. V příběhu se proto často hovoří o Dalajlamovi, Lhase a dalších tibetských reálií, jako kupříkladu tibetských výrazů. Za Kopfrkinglem rovněž přijde přelud *tulku*, což je tibetský posel, který ho má přesvědčit o jeho vyvolenosti. Příběh proto končí Kopfrkinglovou chorobnou představou, že oním vyvoleným, je on sám, tudíž jde o naplnění proroctví získaného ze žluté knihy.

Problematikou existence reálné předlohy žluté knihy se již zabýval Petr Jandáček, avšak nedospěl k jednoznačnému závěru.¹⁰⁴ V literárních publikacích o Fuksovi se tímto tématem buď nezabývají vůbec, nebo knihu pouze označili za „tibetský cestopis“.¹⁰⁵ Kopfrkinglův buddhismus vychází z jeho oblíbené „žluté knihy“ o Tibetu. Její titul se v příběhu neobjevuje – je uvedeno pouze, že ji napsala Alexandra David-Neélová. Kopfrkingl z této knihy však často cituje a parafrázuje, což nám umožnilo pomocí komparace určit její přesný titul, a to román *Mipam, lama s Paterou moudrostí*.¹⁰⁶ Podrobnému rozboru jsme již věnovali celou kapitolu v práci *Pojetí buddhismu ve Spalovači mrtvol v knižním a filmovém zpracování*, proto zde uvedeme velmi stručně jen nejdůležitější příklady. Prvně to jsou téměř doslovně opsané tibetské výrazy, a to i s chybným pravopisem, pro příklad závěrečná scéna ve Spalovači mrtvol, v níž se Kopfrkingl dozví o svém vyvolení: „**Kyab su čivo, kvabgön rimpoče,**‘ mnich se dotkl čelem země, ‚vy jste Buddha!‘“¹⁰⁷ Téměř stejná slova jsou užitá v díle Mipam: „**Kyab su čivo! Rimpoče,** vy jste Buddha!‘“¹⁰⁸ Dalším dokladem je parafráze o zdi ve Spalovači: „Zed', která zacláněla váš rozhled, padla.“ V díle Mipam je velmi podobná myšlenka: „Dangkarský dubthob mluvil pravdu: zed', která omezovala jeho rozhled, padla.“¹⁰⁹ Ovšem

104 JANDÁČEK, Petr: Pan Kopfrkingl a žlutá kniha o Tibetu. Nový Orient 65. 2010, č. 4.

105 ZELINSKÝ, Miroslav. - DOKOUPIL, Blahoslav: *Slovník české prózy 1945-1994*. zpracoval kolektiv autorů pod vedením Blahoslava Dokoupila a Miroslava Zelinského. s. 85.

106 PLAŠIL, Šimon: Pojetí buddhismu v díle spalovač mrtvol. S. 15–20.

107 FUKS, Ladislav. *Spalovač mrtvol*. s. 153.

108 Tamtéž. s. 152.

109 YODGEN, Lama a DAVID-NEEL, Alexandra: op. cit. s. 354.

nejvýznamnějším a zároveň nejjednoznačnějším dokladem je Kopfrkinglovo vyprávění o chlapci s leopardem:

„V naší krásné knize o Tibetu je o tom jedna krásná pasáž. Pasáž, jak se hoch střetl v džungli tváří v tvář s leopardem. Večer potmě ulehl hoch do křoví, a když se ráno probudil, viděl leoparda, který ležel pár kroků od něho. Hleděli na sebe a leopard chlapci neublížil. Později se z toho chlapce stal mnich a nakonec dalajláma.“¹¹⁰

Vyprávění převzal prakticky celé beze změny z úvodu románu *Mipam*. Kopfrkingla na ukázce nejspíše zaujalo symbolické vyjádření nenásilí a poeticky znázorněná harmonie mezi lidmi a zvířaty:

„Na několik kroků odtud ležel nehybně leopard a díval se na něho svými velkýma zelenýma očima, plnýma pozornosti. Ó řekl si Mipam, když pochopil, že už nesní, nesežral snad tento leopard mého býka? – Ale ani mu nepřišlo na mysl, že je v nebezpečí, že by mohl býti sám sežrán. A poněvadž to bylo krásné zvíře, poněvadž nikdy neviděl živého leoparda a věděl, že se stává velmi zřídka, aby se člověk k němu přiblížil na tak malou vzdálenost, konečně i proto, že byl dosud unaven, zůstal Mipam ležet a pozoroval šelmu, která si ho také prohlížela.“¹¹¹

Tuto předlohu je velmi důležité mít na zřeteli, abychom případné rozpory v chápání buddhismu nepovažovali apriori za chybu, nýbrž ji porovnávali s tímto zdrojem. *Mipam, lama s Paterou moudrostí* byla sice napsána lidmi vzdělanými v buddhismu, nicméně se stále jedná o beletrii určenou pro širší veřejnost.

Rovněž není bez zajímavosti, že první české vydání díla Mipam, z něhož jsme také citovali, vyšlo v roce 1937, tedy rok před začátkem děje *Spalovače mrtvol*. Kopfrkingl tedy tuto knihu mohl skutečně vlastnit, čímž potvrzujeme Fuksovu extrémní posedlost být v souladu s historickými a dobovými fakty.

3.3.1 Bůh a duše

Kopfrkingl věří v Boha stvořitele: „Pánbůh to zařídil dobře. Dobře, když řekl člověku, pomni, že prach jsi a v prach se obrátíš. Když to stvořil z prachu ...“¹¹² V buddhismu se však nesetkáme s tímto pojetím boha. Buddha dokonce učil, „že není žádné věčné substance vůbec, ani věčná hmota, ani bůh.“¹¹³ Kopfrkinglovo pojetí Boha

110 FUKS, Ladislav: *Spalovač mrtvol*. s. 75.

111 DAVID-NEÉLOVÁ: *Mystikové a mágové Tibetu*. s. 27.

112 FUKS, Ladislav: *Spalovač mrtvol*. s. 12.

113 Egon BONDY: *Indická filosofie*. s. 93.

proto chápeme k jeho vyznávání buddhismu jako filosofický rozpor.

Kopfrkingl chápe duši jako entitu, která se po smrti bytosti převtělí do jiné, přičemž to vysvětluje během hovoru o urnách: „Ale duše se tam nedostane, pan Kopfrkingl se usmál, nevznikla proto, aby byla v plechu, ale v éteru. Zbavena pout utrpení, osvobozena, osvícena, podléhá jiným zákonům než zákonů, těchto plechových válců, putuje do jiného těla.“¹¹⁴ Buddhismus však duši jako entitu zásadně odmítá a s tímto pojmem vůbec nepracuje. A to i v tibetském buddhismu – sama David Neélová napsala: „Nezasvěcení se domnívají, že buddhisté věří ve znovuvtělování duše, a i ve stěhování duší. To je omyl. Buddhisté učí, že energie vzniklá duševní a tělesnou činností nějaké bytosti vyvolává nové duševní a fyzické jevy i potom, když onu bytost zničila smrt.“¹¹⁵

3.2.2 Život a smrt

Smrt je nejdominantnějším prvkem celého díla. Mimo svůj filosofický význam v díle je tematika smrti navíc spojená s funkcí zábavnou, neboť je často nositelkou černého a absurdního humoru. Kopfrkingl je jí naprosto fascinován, a dokonce ji i dobrovolně vyhledává. V novinách čte především černou kroniku: „Anténa usmrtila ženu.“ či „Tu je ještě něco. Vážný úraz v posteli.“ Smrt je dokonce jedinou jistotou, která je na zemi.

O krematoriu hovoří vznešeně jako o „chrámu smrti“. Smrt považuje za krásnou a potřebnou, neboť vysvobozuje bytosti (lidi i zvířata) z utrpení.

V jedné ukázce Kopfrkingl dokonce použije neurčitý odkaz k filosofovi:

„ (...) Nic jiného **není lidský život než bytím k smrti**, právě teď, tady na tomto místě že si to uvědomujeme, to je z nějakého filosofa a je to tak. Tady na tomto místě, pane Dvořák, si lidé uvědomují ledacos. Všem tvorům je souzeno po krátkém čase života zemřít. Z prachu jsme vzešli, prach jsme a v prach se obrátíme. Před námi je tma, a po nás je tma, ten život je jen chvilka mezi dvojím temným nekonečnem. (...) Pořád se rodí noví lidé a pořád umírají, aby pak už věčně byli mrtví. Tak se to alespoň zdá některým z nás. Byl by to smutný osud živých myslících bytostí, kdyby to tak doopravdy bylo. Milióny let by se rodili stále noví lidé, aby se za chvilku zase pohroužili do nevědomí na věčné časy, vždyť by v tom případě lidský život neměl téměř žádný smysl.“¹¹⁶

S oním dobře známým „bytím k smrti“ jsme se již setkali, když Fuks ve svých Pamětech vyčítal Heideggerovi onu pesimističnost života. Není bez zajímavosti, že

114 FUKS, Ladislav: *Spalovač mrtvol*. s. 43.

115 DAVID-NEÉLOVÁ: *Mystikové a mágové Tibetu*. s. 19.

116 FUKS, Ladislav: *Spalovač mrtvol*. s. 60.

Kopfrkingl cituje zcela stejnou větu, kterou o mnoho desítek let později použije sám Fuks ve svých Pamětech. Literární postava Kopfrkingl samozřejmě naopak na rozdíl od Fukse Heideggerovu myšlenku přijímá zcela bez námitek. Zároveň však Kopfrkingl uznává, že přestože život je bytím k smrti, tak „v tom bytí k smrti smysl života není.“¹¹⁷ Kopfrkingl dále cituje známé biblické přísloví, že prach jsme, a v prach se obrátíme.

Kopfrkingl je smrtí nejen fascinován, nýbrž ji dokonce přisuzuje kladnou úlohu: „možná že kdybychom přemohli přírodu a zbavili se smrti, bylo by to naše neštěstí. Kdybychom se zbavili smrti, nebylo by totiž úniku z utrpení.“¹¹⁸ A právě tato myšlenka, že smrt je lepší než utrpení, legitimuje jeho pozdější jednání, totiž to, že je lepší někoho usmrtit, než ho zanechat v utrpení.

3.3.3 Utrpení, násilí a konečné řešení

Kopfrkingl považuje utrpení v duchu buddhistické filosofie za jednoznačné zlo. Pokud je život jedno velké utrpení, smrt chápe jako vysvobození:

„Utrpení je zlo, které máme odstraňovat nebo alespoň zmírňovat, zkracovat, ale toto zlo pášou lidé, protože je obklopuje zeď, pro kterou nevidí světlo. Pánbůh to však zařídil dobře. Dobře, když řekl člověku, pomni, že jsi a v prach se obrátíš. Když ho stvořil z prachu a milosrdně mu dopřává, aby po všech těch strastech a trýzních, které mu život přinesl a ušetřil, po všech těch zklamáních a nedostatecích lásky... (...), když mu milosrdně dopřává, aby se zase prachem stal.“¹¹⁹

K násilí má Kopfrkingl dvojí vztah. Zpočátku ho z pozice buddhistické etiky odsuzuje: „násilí se nikomu nadlouho nevyplácí.“¹²⁰ Později však po svém příklonu k nacismu jeho odpor k násilí náhle zmizí, což prvně pocítí jeho vlastní rodina – zabije svého syna i manželku kvůli židovskému původu. Svě činy však chápe jako dobro, neboť násilnou smrtí ukončuje právě ono utrpení na světě a dopřál jim vysvobození. Vůbec si neuvědomuje, že vraždou se vzdaluje dosažení nirvány, neboť zatěžuje svou karmu těžkými hříchy.

Absurdita vyvrcholí na konci příběhu, kdy je Kopfrkingl zasvěcen do tajného projektu, mrazivě připomínajícího konečné řešení, kdy má jako odborník na žároviště řídit ohromný komplex spalovacích zařízení určených pro nečistou rasu. Kopfrkingl to přijímá s nadšením, neboť to umožní spasit všechny lidi, všechnen svět: „Sličná! Přišel mi

117 Tamtéž. s. 61.

118 Tamtéž. s. 61.

119 Tamtéž. s. 12.

120 Tamtéž. s. 50.

dekret. Jsem jmenován šéfem obrovské věci. Odcházím z krematoria na vyšší místo. Jde o říšský projekt, který jednou provždy zabrání, aby lidstvo bylo vykořisťováno, trpělo hladem a bídou, zbaví lidi utrpení všeho druhu, možná že i koně.“¹²¹ Tím vrcholí absurdita celého díla, neboť Kopfrkingl bere legitimitu k masovému vraždění ve zcela nevinném buddhistickém učení o nenásilí. Zda se Kopfrkingl skutečně stal jedním z organizátorů holokaustu není v díle naznačeno, nicméně novela končí v sanitním voze, kdy Kopfrkingl vlivem své psychické nemoci praví: „Šťastné lidstvo. Spasil jsem je. Jistě už nikdy nebude na světě pronásledování, nespravedlnosti a utrpení, jistě už ne, ani koně Pánové, teď nastává ten nový řád.“¹²²

3.3.4 Spása a spasitel

Dle Kopfrkingla má pro spásu velký význam druh pohřbu. Jako pracovník krematoria dává největší důraz na pohřeb žehem:

„Pohřeb žehem je výhodnější než pohřeb do země,“ řekl pan Kopfrkingl, zavěšuje tabulku zpět na zeď. „Právě proto, že je více automatický a mechanický, urychluje proces návratu v prach, z něhož člověk vzešel, a tím vlastně pomáhá bohu. Ale hlavně pomáhá samotnému člověku.“¹²³

Pohřeb žehem však Kopfrkingl podporuje také z toho důvodu, že se provádí v Tibetu, o kterém pojednává jeho oblíbená kniha. V zemích, ve kterých je rozšířen buddhismus, se žeh skutečně využívá často. Dle legend byl zpopelněn i Gautama Buddha.¹²⁴ V Tibetu ji kvůli nákladům využívá především vyšší společenská vrstva.

Kvůli významu žehu dokonce Kopfrkingl pohovoří o svém krematoriu jako o „Chrámů smrti“. Ty, kterým se nepoštěstí skončit svou životní pouť zde, ze srdce lituje: „podívej se vezou ji asi na Malvazinky, tam je hřbitov. Chudák, přijde do země.“¹²⁵

Kopfrkingl hovoří o spásě a sám se za spasitele považuje, což je ovšem znovu v rozporu s buddhistickým učení. V buddhismu nelze nikoho spasit jako v křesťanské eschatologii. V buddhismu lze pouze šířit nauku, avšak o vlastní spásu se musí každý zasloužit sám.

121 Tamtéž. s. 152.

122 Tamtéž. s. 154.

123 FUKS, Ladislav: *Spalovač mrtvol*. s. 73.

124 SCHUMANN, Hans Wolfgang: *Svět buddhistických obrazů*. Praha: Adademia 2008. s. 64-65.

125 Tamtéž. s. 126.

Spasitel

V příběhu se můžeme setkat až se třemi typy spasitelů. Za jednoho je označen přítelem Willim Adolf Hitler v metaforickém smyslu, že zachránil, spasil německý národ: „Hitler je geniální politik, který zbavuje stomiliónový národ jeho strastí, bídy, nezaměstnanosti, zajišťuje mu spravedlivé postavení ve světě... vy jste neviděli letáčky, které vydala SdP? Sudetoněmecká strana?“ A naopak vše, co stojí Německu v cestě, je chápáno jako překážka ke spáse: „Je to vedoucí pracovník SdP a jede do Berlína k poradě s ministrem Goebbelsem,“ řekl dost suše, „tahle republika stojí naší spáse v cestě.“¹²⁶ Spasitelství je zobrazeno ryze materialisticky.

Druhým typem je sama hlavní postava Kopfrkingl, který se do pozice spasitele pasoval sám. Jeho spasitelství není z jeho pohledu chápáno metaforicky, nýbrž vážně. Z hlediska vypravěče je zobrazováno absurdně až komicky, což čtenáři jasně ukazuje, co je dobré a co je špatné. Tento jeho vsugerovaný pocit vrcholí, když v poblouznění přijme iluzi Tibetského mnicha: „Zed', která zablácila váš rozhled, padla. Nebe se otevřelo, nad námi jsou nekonečné hvězdy ukázal na strop..., ,spasíte svět. Kyab su čivo, kvabgon rimpoče,‘ mnich se dotkl čelem země, ,vy jste Buddha!‘“¹²⁷ Tato pasáž, jak již bylo zmíněno výše, pochází z román Mípam, Lama patero mudrců.¹²⁸ Kopfrkingl se považuje za Buddhu-spasitele, přestože z hlediska buddhismu jde o nesmysl – osvícením a následným nalezením nirvány končí koloběh znovuzrození, tudíž znovuzrození osvíceného, tedy Buddhy, je zcela nesmyslné. Podrobněji tuto myšlenku rozvedl Jandáček ve svém článku.¹²⁹

Třetím typem spasitele je mystický buddhistický řád, který po smrti dopřává dobrým bytostem klid duše. K němu se Kopfrkingl však pouze odvolává na základě čtení své knihy o Tibetu, avšak svými činy tento řád jasně porušuje.

3.3.5 Eschatologie

Kopfrkingl odmítá koncepci věčného pekla, jak jej kupříkladu líčí katolická církev: „Z toho vidíte, že věčné peklo, jak se o něm učí, je naprostý nesmysl, věčné peklo existovat nemůže, ale naproti tomu může existovat věčné nebe, nirvána, jak říkají Tibetané.“¹³⁰ Nirvána je dle buddhismu stavem věčné prázdnoty ve smyslu vyhasnutých

126 Tamtéž. s. 36.

127 FUKS, Ladislav: *Spalovač mrtvol*. s. 152–153.

128 FUKS, Ladislav: *Spalovač mrtvol*. s. 61.

129 JANDÁČEK, Petr: Pan Kopfrkingl a žlutá kniha o Tibetu. *Nový Orient* 65. 2010, č. 4, s. 56.

130 FUKS, Ladislav: *Spalovač mrtvol*. s. 61.

žádostí. Kopfrkingl se sice odvolává na tibetský buddhismus, jeho pojetí je ovšem více podobné kalvinistickým představám, ve kterých rovněž neexistuje věčné peklo, pouze věčný ráj pro vyvolené. Kopfrkinglova eschatologie je navíc značně komplikovaná – jednak hovoří o věčném nebi (nirvāṇě), jednak i užívá pojmů osvobození, proměnění či převtělení.

3.3.6 Altruismus a obětování

Kopfrkingl považuje altruismus za svou lidskou povinnost. Samotný příběh začíná tím, že Kopfrkingl oznamuje své ženě, že pro zlepšení rodinné finanční situace najal agenta: „Vezmu agenta a budu mu dávat třetinu své provize. Bude jím pan Strauss. Pomohu vám, nebeská, a také jemu. Je to dobrý, spořádaný člověk, jeho život byl otřesný, to ti ještě řeknu, kdo by dobrému člověku nepomohl?“¹³¹ Stejně tak obdivuje i všechny ostatní, kteří pomáhají jiným, zvláště těm, kteří pomáhají snižovat utrpení, jako byl lékař Bettelheim: „ (...) ,je vzácný člověk. Výtečný lékař. Vynikající odborník. Vůbec být lékařem je krásné. Lékař je takový anděl mezi lidmi, jak jsem jednou četl, pomáhá ubohým, co může být krásnějšího než pomáhat ubohým? Lékař pomáhá zbavovat lidi bolesti a utrpení.“¹³² Nakonec stejnou myšlenkou zprvu obhajuje i všechny Židy před svým přítelem Willym: „Vždyť jsou to tak laskaví a obětaví lidé.“¹³³ Kopfrkingl zprvu obětavost chápe jako svou povinnost a adoruje ji u ostatních, nicméně k ní nikoho nenutí a nepožaduje od nikoho oběti.

Změna nastává právě po hovorech s přítelem Willym z války. Ten ho přesvědčí, že je naopak nutné přinášet oběti, a to v zájmu celku, pro stát. Podobné názory slýchává i od jiných Němců-nacistů: „ Herr Kopfrkingl, kývl hodnostář, my musíme v zájmu celku a svého poslání přinášet *oběti*.“¹³⁴ Této myšlence nakonec podlehne a přijme ji za svou. Nejabsurdněji se jeho víra projeví v chladnokrevném zavraždění vlastní ženy, přičemž svůj záměr vysvětlil slovy, že to udělal jen pro její dobro, protože by jinak jako Židovka „v tom novém, šťastném, spravedlivém světě trpěla...“¹³⁵ Ze stejného důvodu nakonec zavraždil svého syna. Kopfrkinglův původní altruismus se tedy postupně stal pouhou maskou pro prosazování zvrácených myšlenek. Jeho pozdější účast na projektu konečného řešení navíc můžeme interpretovat tak, že se snažil spasit veškerý židovský národ.

131 Tamtéž. s. 8.

132 Tamtéž. s. 71.

133 Tamtéž. s. 52.

134 Tamtéž. s. 120.

135 Tamtéž. s. 138.

Při této příležitosti je proto vhodné položit zčásti spekulativní otázku, zda Kopfrkinglova interpretace nacistického konečného řešení židovského národa jako náboženské oběti souvisí i s etymologickým významem termínu holokaust. Dnes se tato tragická kapitola dějin označuje buď termínem šoa, což pochází z hebrejštiny, nebo mnohem používanějším pojmem holokaust, které pochází z anglického holocaust ve významu úplného zničení, katastrofy, při které zemře mnoho lidí.¹³⁶ Nicméně etymologicky slovo pochází z řečtiny, a v latinských spisech starověku bylo užíváno ve smyslu celopalu, náboženské oběti.¹³⁷ Je otázkou, do jaké míry tento termín znal sám Fuks, neboť termín holokaust byl do konce 70. let prakticky neznámý. Nicméně Kopfrkinglovy myšlenky i činy natolik zřetelně poukazují na chápání holokaustu ve smyslu náboženské oběti, že nám připadá nepravděpodobné, abychom tuto skutečnost považovali za pouhou náhodu.

3.3.7 Buddhismus a nacismus

V díle jsou nejspíše použity záměrně takové prvky, které mají svůj význam jak v buddhismu, tak v nacismu, a to vždy s významovým vztahem mezi sebou.¹³⁸ Přestože spojení nenásilné buddhistické filosofie a nacismu nesmlouvavě postaveném na rasové nesnášenlivosti může působit nesmyslně, v díle je, a možná právě proto, spojení velmi viditelné. Můžeme začít samotnou symbolikou – svastika je posvátný symbol jak v buddhismu, tak hlavní symbol nacismu. Buddhovo tělo bylo dle tradice spáleno, stejně tak během nacistické éry byly budovány vyhlazovací tábory, v nichž se vraždili a spalovali lidé. V buddhismu se uznává duchovní vyvolení a osvícení, kdežto v nacismu šlo o vyvolenou rasu a čistou krev. Dále v buddhismu je odmítnutí pozice Boha jako spasitele (přestože buddhistická filosofie čistě jeho existenci nepopírá), stejně tak nacismus odmítá boha, protože jej nepotřebuje. V obou systémech je rovněž významná obětavost – v buddhismu existuje dobrovolné obětování svého života, aby pomohl k osvícení jiným lidem, v nacismu bylo hlásáno nekompromisní obětování života jedince vůči celku, vůči státu. Nakonec můžeme zmínit, že Tibet (tradičně buddhistickou zemi) spojuje s nacismem bizarní nacistická výprava SS, která se snažila prokázat, že dávní Árijci dobyli himálájskou plošinu.¹³⁹

136 *Longman Exams Dictionary*. Hemera Technologies Inc 2006. ISBN 978-1-405-85137-4. s. 733.

137 **MICHÁLEK, Emanuel**: Ještě k původu slova holokaust. *Naše řeč*. Ročník 77,(1994). [online] [cit. 1.2.2018] Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7219>>

138 **PLAŠIL, Šimon**: *Pojetí buddhismu v díle Spalovač mrtvol*. s. 53.

139 Viz **HALE, Christopher**: *Himmlerova křížová výprava*. Praha: Columbus 2005.

Ve vývoji postavy Kopfrkingla je poté významný jeho příklon právě od jeho původní nenásilné filosofie buddhismu k nacismu. Kopfrkinglova životní kniha je žlutá kniha o Tibetu, z níž čerpá svou filosofii jako z Bible, stejně tak jako nacisté vychází z knihy Mein Kampf. Kopfrkingl posléze stejně nekriticky začne přebírat názory Williho, nicméně na obsahové úrovni, neboť forma zůstane stále stejná. Kopfrkingl věří, že kremace těl je důležitá – nejprve pracuje ve Strašnickém krematoriu, následně se má spolupodílet na vyhlazovacích táborech. Nejprve věřil, že existuje věčný řád, následně ho přijal jako nacistický řád. Kopfrkingl věřil, že nejdůležitější je vystříhat se utrpení. Po své přeměně začne vraždit svou rodinu, která je židovského původu, aby je uchránil utrpení. Jeho původní víra o osvícení se přesunula k čisté germánské rase. Na konec můžeme zmínit fakt, že Kopfrkingl dal slib tibetskému vyslanci ohledně svého vyvolení, tak nacistům ohledně vyhlazovacích táborů.

Shrnutí

Buddhismus neplní jen obsahovou a dekorativní funkci v příběhu, nýbrž je i základní strukturou formující osobnost a chování hlavní postavy, linii příběhu a nakonec hraje roli i jako protipól v konfrontaci dobra a zla. Buddhismus umožňuje nejen využití svého exotického a mystického potenciálu, když Kopfrkingl vypráví o Tibetu či si myslí, že je vyvoleným Buddhou (ve skutečnosti myšleno Dalajlamou). Především umožňuje konfrontovat dva odlišné filosoficko-ideologické světy – nenásilného a mírumilovného buddhismu s nemilosrdným nacismem. A právě znovu je v této konfrontaci užít konkrétně buddhismus (ve své tibetské variantě) a nikoli kupříkladu milosrdné křesťanství, neboť právě buddhismus s nacismem pojí řada společných, přestože formálních prvků uvedených výše, jako je spalování žehem, víra ve vyvolenost či zájem o Tibet. Kopfrkingl právě proto může být stále věrný idejím získaných ze žluté knihy, což je pomáhat živým bytostem zmírňovat utrpení. Po příklonu k nacismu pouze přehodnotí způsoby k jejímu dosažení. Přestože jde o zvrácenou logiku, nacista-Kopfrkingl s klidným svědomím zabíjí nevinné, neboť je stále věrný svému původnímu přesvědčení vyčtenému ze žluté knihy o Tibetu, že je nutné pomáhat lidem překonávat utrpení, které by je jistě čekalo.

3.3 Oslovení z tmy

Hebrejšťina

Oslovení z tmy je zřejmě nejfilosofičtější dílo Ladislava Fukse. což se projevuje v minimalizaci děje. Příběhu dominuje dialog mezi chlapcem Arjehem a Ďáblem, jenž vystupuje v roli učitele filosofie. Protože je Arjeh židovského původu, přirozeně se v příběhu objevuje několik hebrejských citátů a citátů především ze Starého zákona. Hebrejšťina zde není pojmenována přímo, avšak z náznaků ji lze zcela jasně identifikovat. Ďábel o hebrejšťině jakožto o jazyku posvátných textů hovoří velmi pohrdavě. Jako racionální důvod uvádí, že největší problém je v absenci vokálů: „Vykládat čili interpretovat podle toho, jaké se do nich dosadí vokály.“¹⁴⁰ Hebrejšťina skutečně zapisuje pouze souhlásky a samohlásky se čtou buď podle zvyklosti zcela bez pomůcky, nebo se jako pomůcka používá vokalický systém hebrejšťiny, kdy se samohlásky zapisují pod (či nad) písmena ve formě diakritiky, což však není záležitostí biblické hebrejšťiny. Protože se nezachoval doklad o čtení biblické hebrejšťiny, dodnes existují dohady, jak se některá slova četla. Nejznámějším příkladem je samotné vlastní jméno Židovského Boha, psáno souhláskami JHVH, u něhož existuje více variant (Jahve či Jehova). Ďábel proto správně naráží na tuto problematiku a vysmívá se jí.

V textu se objevuje několik hebrejských slov. Nejcitovanější je jméno hlavního hrdiny, Arjeh, což hebrejsky znamená lvíče. Mimo symbolické nepoddajnosti jde zřejmě i o odkaz na starozákonního Judu, jenž je dle Bible za lvíče označován.¹⁴¹ Jako představitel nejmenšího izraelského kmene, ze kterého ovšem vystoupí izraelský král, symbolicky odráží funkci Arjeha v příběhu.

Mezi jinými jde o pojem „suda“ a sousloví „nigzarnu lanu“, což je citát z biblické knihy Ezechiel 37:11 ve významu „veta po nás“, na což už ostatně bylo poukázáno.¹⁴²

Dále se v textu objevuje věta, která ještě nebyla v odborné literatuře zmíněna: „mišut baarec umithalech bá“. Poprvé v kontextu, když se mladý hoch diví, že jeho společník umí jejich řeč: „Když jsem přišel na Sorbonnu, podal jsem o jedné větě ve vaší prastaré řeči habilitační práci. O větě: *Mišut baarec umithalech bá*. Vsadil bych se, že ji neznáš, ale to je jedno. Dokázal jsem její nesmyslnost po gramatické a obsahové stránce

140 FUKS, Ladislav: *Oslovení z tmy*. s. 167.

141 GILK, Erik: *Vítěz i poražený, prozaik Ladislav Fuks*. s. 147.

142 Tamtéž. s. 143.

(...).“¹⁴³ Ve druhé ukázce v kontextu, kdy nastává konec světa a chlapec si tak uvědomí, o koho šlo: „... mišut baarec umithalech bááá... a v té chvíli jsem pochopil, že říká, že sem přišel ze zemí, kterými se toulá, v té chvíli jsem pochopil, že tím říká, kdo je, v té chvíli jsem ho poznal. Příšeru z levého dolního kraje obrazu posledního soudu... pak jsem omdlel.“¹⁴⁴

Daný hebrejský text, poměrně i dobře transkribovaný, je část hebrejského starozákonního verše Job 1:7 a Job 2:2.¹⁴⁵ Konkrétně jde o odpověď Satana, kdy se jej Hospodin ptá, odkud přichází. Satan odpovídá: „Procházel jsem zemí, a obcházel ji.“¹⁴⁶ (překlad Bible Kralické), popřípadě dle ekumenického překladu: „Procházel jsem zemí křížem krážem.“¹⁴⁷ Zapojení části tohoto hebrejského verše do příběhu je velmi funkční, neboť hovoří o tom, odkud ona záhadná postava přichází, a zároveň i kým je. Protože je však řečena jen mimoděk, a navíc „zašifrovaně“, nemůže čtenář z ní samotné nic vyvodit, přestože se ďábel díky ní bezprostředně prozrazuje. Právě pro tuto funkci můžeme tento starozákonní odkaz chápat jako záhadnou masku.

Zřejmě však slepou uličkou je v úryvku uvedená Satanova řeč o tom, že dokázal „její nesmyslnost po gramatické a obsahové stránce“.¹⁴⁸ Pokud bychom větu měli analyzovat, její doslovný překlad by mohl znít takto: Od (z) chodit (infinitiv) v zemi (na zemi) a od (z) chodit sem a tam (infinitiv) v ní (po ní).¹⁴⁹ Hebrejštiny tedy v této větě užívá místo určitého slovesa infinitiv ve spojení s předložkou, což však dle Stanislava Pacnera není v hebrejštině nijak neobvyklé či dokonce gramaticky chybné. Je proto možné, že smysl tohoto výroku může být odvrácení pozornosti od věty samé, či chybná Fuksova interpretace hebrejštiny, což jsou ovšem pouze hypotézy.

Nezpochybnitelnou funkci má však samotný tajemný odkaz na knihu Jób, neboť tato starozákonní kniha poukazuje na problematiku utrpení a spravedlnosti jednotlivce. Můžeme proto vidět velkou paralelu mezi příběhem Oslovení z tmy a knihou Job. Chlapec Arjeh přichází o vše, o svou rodinu, přátele i svůj majetek (mimo čepice), a je vystaven zkoušce stejně jako Job, a to i v míře prožívaného strašlivého utrpení. Stejně jako Job se neodvrací od Boha. Jediným rozdílem je, že Job požadoval od Boha za své utrpení

143 FUKS, Ladislav: *Oslovení z tmy*. s. 147–148.

144 Tamtéž. 199–200.

145 V originále :הַבַּאָרֶץ וְהַיַּמִּים וְהַיַּבֵּשׁוֹת, v přepisu přibližně mišút (procházet se, toulat se), báárec (na Zemi), wúmihthalech (chození nahoru dolů), bá (předložka).

146 **Bibli Svatá**. Podle původního vydání kralického z roku 1579–1593. Kutná Hora: Česká biblická práce 1940. Kniha Job. 1:7; 2:2.

147 **Bible**: Písmo svaté Starého a Nového zákona. Český ekumenický překlad. Kniha Job. 1:7; 2:2.

148 FUKS, Ladislav: *Oslovení z tmy*. s. 148.

149 PACNER, Stanislav: Emailová korespondence: 15.11.2017, 16.11.2017. Email:

<stanislav.pacner@upol.cz>

odměnu, kdežto Arjeh podobné přání nevyslovil. Právě utrpení má velký význam v obou příbězích. Není trestající, avšak skrze něj člověk pozná Boha, což je další společný rys obou knih. Společnou mají i míru opakování v textu, neboť se v knize Jób i ve Fuksově díle objevují dvakrát.

Filosofie šedivé brožurky

V příběhu se chlapec Arjeh často zmiňuje o šedivé brožurce, kterou získal od kameníka. Původně ji měl spálit, ale neučinil tak. Její obsah stručně: „Člověk, který ji psal, dokazoval, že všichni násilníci, podvodníci a lháři na světě padnou, poněvadž je, jak se tam pravilo doslova, dnes už neúprosně na postupu vůle národů žít důstojně a lidsky. Výroba, stálo tam, nechce už nikde být zdrojem strastí, stroje a půda budou ke skutečné potěše lidí a stát nebude proto, aby týral a ničil.“¹⁵⁰ Souhlasíme z tvrzením Kovalčíka, že jde o Komunistický manifest, a že Dábel její obsah schválně ironizuje.¹⁵¹ Její ideje jsou oproti tomu zobrazeny kladně. Jsou vybrány myšlenky, které budí zdání humanity a míru, což byl jistě ústupek tehdejšímu režimu a kritice. Tuto skutečnost ovšem nepovažujeme za umělecký nedostatek či chybu, ale jako ojedinělou snahu o symbiózu mezi ateistickou ideologií marxismu, metafyzikou a vírou v posmrtný život. Fuks zde opět mistrně spojil nespojitelné, přestože v manifestu stojí psáno, že „komunismus ale ruší věčné pravdy, ruší náboženství.“¹⁵² Snaha o tuto „alianci“ je zvlášť patrná u poslední zmínky o brožurce: „Vzpomněl jsem si na kameníka a jeho brožurku, co všechno byl ochoten vytrpět pro lepší, přátelštější, šťastnější svět, a blesklo mi, jak rád bych ho ještě jednou viděl.“¹⁵³ Ke kameníkovi-proletáři má chlapec podobnou úctu jako k prorokům a mučedníkům. Každý, kdo se snaží přinášet lidem dobro, lhostejno ve jménu jaké filosofie-ideologie, je automaticky dobrý. Je skutečně otázka, zda toto spojení pramenilo především v ústupnosti tehdejšímu režimu, či šlo pouze o zdůraznění „přát všem lidem jen dobré“. Posledním vysvětlením může být i historická skutečnost, že se mezi první revolucionáře hlásili Židé, stejně tak mnozí Židé vstupovali po druhé světové válce do komunistické strany, neboť antisemitismus a holokaust je nejen zbavil všeho majetku, avšak mnohým vzal i všechny

150 FUKS, Ladislav: *Oslovení z tmy*. s. 15.

151 KOVALČÍN, Aleš: *Tvář a maska*. s. 54.

152 MARX, Karel; ENGELS, Bedřich: *Komunistický manifest*. Praha: nákladem časopisu Zář, 1898.

Překlad August Radimský. s. 29–38. [cit. 20.1.2018]. Dostupné z:

<https://cs.wikisource.org/wiki/Komunistick%C3%BD_manifest/II._Prolet%C3%A1%C5%99_a_komunist%C3%A9>

153 FUKS, Ladislav: *Oslovení z tmy*. s. 69.

iluze. Komunistická ideologie proto byla pro mnohé naději do příštích zítřků (viz kibuci v Izraeli). Nicméně v příběhu s největší pravděpodobností hrála roli jednak vstřícnosti k tehdejší cenzuře, jednak i vliv altruismus.

Další mistrovské spojení několika filosofických proudů nalezneme i ve výročích, jež se o idejích brožurky nevyjadřují pozitivně: „Ale Katzner měl o knížce pochybnosti a říkal, že je to sice hezké, hezké, ale je to politika. A co je politika, říkal, bylo vždycky bídné, samá lež, nestálo to za nic. A švec Fanta řekl, že o tyhle krásné řečičky a spisky nikdy nouze nebyla a že nakonec z nich v praxi nezůstala ani tečka pod souhláskou...“¹⁵⁴ Švec Fanta, jenž má židovské příjmení,¹⁵⁵ řadí manifest mezi další „falešné“ proroky (kupř. Bar Kochba), o které nejen v židovské historii nebyla nouze, avšak každý skončil špatně. Mnohem zajímavější je však druhá ševcova věta, jejímž jádrem výpovědi je komunistický manifest, jehož nerealizovatelnost je přirovnána k vokalizačnímu systému hebrejštiny. Přirovnání navíc nápadně připomíná novozákonní verš z Matoušova evangelia: „Amen, pravím vám: Dokud nepomine nebe a země, nepomine ani jediné písmenko ani jediná čárka ze Zákona, dokud se všechno nestane.“¹⁵⁶ Hebrejštiny, jak již bylo zmíněno, zapisuje pouze souhlásky a samohlásky jsou zapisovány pouze pomocí systému teček a čárek pod (nad) souhlásky. V jedné jediné větě ševce jsou proto funkčně zapojeny odkazy na ateistický komunistický manifest, hebrejský vokalizační systém i Nový zákon.

Nakonec musíme zmínit Kovalčíkův postřeh, že sám Dábel vystupuje jako kapitalista, který Arjehovi nabízí za zřeknutí vlastní víry ráj, v němž „dominuje především přepych a materiální bohatství.“¹⁵⁷ Chlapec Arjeh, jenž je (jak názorné!) chudý sirotek, Dábla po úmorně dlouhém rozmlouvání odmítne ráznými slovy, jimiž dává čtenáři zdánlivě najevo, na kterou stranu se přiklání: „Nechte si život bez starostí a práce, nechte si své zlato a moc, bohatství a štěstí, nechte si vily z mramoru, limuzíny, letohrádky... nechte si jídla, sluhy, obrazy, nechte si svůj přepych, blahobyty, ne!“¹⁵⁸ Svým vstupem do Ráje totiž ničí i ateistické představy komunistického manifestu, což ovšem v díle není nijak naznačeno.

154 Tamtéž. s. 29.

155 Index of Jewish Surnames from Prague. [online] [cit. 2.1. 2018] Dostupné z: <https://www.jewishgen.org/austriaczech/beiderindex.htm>

156 Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona. Český ekumenický překlad. Matoušovo evangelium 5:18.

157 KOVALČÍK, Aleš: *Tvář a maska*. s. 54.

158 FUKS, Ladislav: *Oslovení z tmy*. s.196.

Utrpení a spása

Utrpení a spása jsou v příběhu neodlučně spjaty. Motivace je zřejmá – spojitost trpícího židovského národa s jeho vizemi vyvolenosti a mesiášství. Pokud bychom však na utrpení pohlíželi očima Starého zákona, museli bychom ho chápat jako spravedlivou odplatu za hřích. Takto však v příběhu zobrazena není. Naopak je spíše spojována s nevinností, podobně jako v Novém zákoně. V příběhu je chlapec Arjeh spáse nejbližší tehdy, když utrpení vrcholí. Spása je do jisté míry chápána jako odměna za utrpení, jako očistec: „Vykoupení je tehdy blízké, když utrpení vrcholí. Když se utrpení na utrpení hromadí, začíná znovuzrození dobra, lásky a míru. Trpící a pronásledovaní osvobodí svět. Trpící a pronásledovaní vzklíčí v květy.“¹⁵⁹

Tato pasáž se několikrát opakuje. Jednou dokonce s dodatkem: „Jenže bez přičinění našich bijců by však nebylo trpících a pronásledovaných a nemohli by tedy ani vzklíčit v květy. Bez hyen a lotrů by byl Mesiáš nepřišel a svět by nikdy nebyl spasen...“¹⁶⁰ To ukazuje na význam utrpení jako nutné oběti pro záchranu celého lidstva. Znovu můžeme připomenout Fuksův již citovaný spis o utrpení a spáse: „Rány Kristovy jsou okna věčnosti. V nich lze zřet úžasná panoramata. Všechny květy země se v nich jeví z kropeny krví.“¹⁶¹

Zajímavá je paralela. Arjeh chce spásu nikoli jen za sebe, nikoli jen za svůj národ, nýbrž za celé lidstvo. A to přesto, že Mesiáš přichází primárně pro vyvolený národ: „Ta smlouva se tedy nevztáhne na ostatní lidstvo? Já bych rád, aby všichni lidé na světě byli šťastni.“¹⁶² Ďábel se na to, zcela dle očekávání, zeptá, zda má tuhle myšlenku od kameníka. Arjeh na to odpovídá kladně: „ ‚Lidská bída,‘ řekl jsem, ‚kameníka trápila, ač byl sám bez práce a asi často neměl co jíst. Vím to, bydlil v našem domě, byli tam i jiní chudáci a vedle v domě měli malou copánku a neměli ani na chléb. Kameník bojoval proti neštěstí a bídě.‘“¹⁶³ Můžeme v tom spatřovat tři možné výklady. Prvním je průhledný ústupek tehdejšímu režimu, neboť kameník je proletář a marxista. Druhým je skutečný přesvědčený altruismus, vlastnost blízká všem Fuksovým postavám, včetně Arjeha. Posledním je náboženský výklad, kdy Mesiáš sice přichází pro svůj vyvolený národ (dle židovské tradice), avšak z pohledu Nového zákona Mesiáš přichází pro všechnen lid. Připouštíme, že jsou možné všechny tři výklady, přestože jsou z filosofického hlediska v rozporu – židovský chlapec si představuje Mesiáše jako Krista z Nového zákona přicházejícího pro

159 FUKS, Ladislav: *Oslovení z tmy*. s. 54.

160 Tamtéž. s. 65.

161 LA PNP. Fond Ladislav Fuks. Poznámky vztahující se k literatuře, dějinám umění a dějinám filosofie.

162 FUKS, Ladislav: *Oslovení z tmy*. s. 165.

163 Tamtéž. s. 165.

veškeré lidstvo, který bude bojovat proti lidské bídě. Vykoupení je pak možno interpretovat dvojím způsobem – metafyzická spása lidské duše, nebo vykoupení z bídy v materialistickém světě.

Život a smrt

Đábel několikrát upomene chlapce, že si může zvolit mezi životem a smrtí, rozuměno mezi podpisem jeho smlouvy a smrtí. Ovšem poprvé tuto větu pronese stařec: „Dnes kladu před tebe požehnání a kletbu, život a smrt“ zapěl náhle stařec naříkavě, naříkavě za zničenými pilíři a sloupy, „ty zvol život!“¹⁶⁴ Když dva dělají totéž, není to totéž – přestože jde o identickou větu, oba jí rozumí zcela odlišně. Đábel chápe život ve smyslu pozemského žití v opozici smrti, stařec rozumí životu jako posmrtné blaženosti v kontrastu k věčnému zatracení.

Na konci příběhu se objevuje panoramatický obraz posmrtného života:

„A viděl jsem miliardy lidí všech barev, ras a tváří zpívat a jásat kol jakýchsi mramorových schodů, z nichž vystupují páry, jako by slunce táhlo vodu, a seshora vycházet jakési zvláštní chvění vzduchu, jemné záření, takové nějaké slunné, třpytné, hvězdné, modrobílé

a lehounké jak pianissimo a bzučivé jak ve velmi, velmi parném létě

a slyšel jsem slova, kterým jsem rozuměl jako my všichni

mír dalekým i blízkým

mír všem ...

Mrtvý pro svět jsem stál na konci cesty, ale živý na jejím úchvatném začátku.“¹⁶⁵

Smrt je zde ukázána nejen jako naprosté dobro, nýbrž jako přímý vstup do ráje. Z ukázky rovněž vyplývá, že spása přišla pro miliardy lidí různých barev či ras, což můžeme povrchně chápat jak jako odsouzení rasismu a nacismu, tak jako určitý rozpor, neboť toto vidění je spíše platné pro křesťana, než pro Žida. V židovském pojetí konce světa má přijít Mesiáš – prorok Kristus, a to nikoli Ježíš Kristus v křesťanském smyslu, který je Židy pokládán za falešného proroka, a spasit ty, kteří se skloní před Jahvem (židovský národ). Arjehův všespasitelský obraz Mesiáše tedy představuje typickou představu katolického křesťana.

Arjeh, když si uvědomí, že přichází konec světa, říká, „že skončil život, trpčí než

164 Tamtéž. s. 183.

165 Tamtéž. s. 205.

smrt.¹⁶⁶ To je velmi zajímavá obdoba starozákonního verše z knihy Kazatel. V originálu však zní: „A přicházím na to, že **trpčí než smrt** je žena, je-li léčkou, je-li její srdce síť a ruce pouta. Kdo je Bohu milý, unikne jí, hříšník jí však bude lapen.“¹⁶⁷ V příběhu je však změněn do podoby, která maximální negaci vztahuje k lidskému žití – chápáno očima židovského národa vždy žijícího na pokraji tragédie.

Na konci příběhu si však chlapec uvědomuje cenu života a spojuje ho s dobrem a s nesmrtností: „Ale život je milost a dar, nesmrtný, věčný a marně on, závistník a kluzký herec, jemu brání – k životu, jen k životu všechno dobré, svaté odjakživa spěje, směřuje a míří.“¹⁶⁸ Pojetí duše v judaismu a její vztah k nesmrtnosti nelze jasně definovat jako u křesťanství, neboť judaismus má mnoho odlišných interpretací. Rabínský judaismus učí, že lidé mohou čekat posmrtný život, a to přesto, že ve Starém zákoně „pro pojem „vzkříšení“ není žádný explicitní biblický doklad.“¹⁶⁹ Byla by proto chyba, kdybychom Arjehovo chápání nesmrtnosti přičetli „křesťanskému“ vlivu, neboť na vzkříšení a poslední soud věří i Židé.¹⁷⁰

O smrti hovoří chlapec, kdy vzpomíná na židovský pohřební rituál: „Zvadneme a zajdeme jako tráva. Pamatujme, že jsme prach. Zvadneme a zajdeme jako tráva. Pamatujme, že jsme prach.“¹⁷¹ Je velmi zajímavé, že tato věta pochází z Feuchtwangerova románu *Žid Süss*¹⁷², a dále, že přesně tutéž pasáž, přesně tyto věty Fuks citoval ještě ve své studii *Psychologie literární tvorby*, což zřejmě svědčí o tom, že vyjadřovaly Fuksovy oblíbené myšlenky.

Svobodná vůle

Đábel zpočátku o sobě prohlašuje, že svoboda vůle je mu nade vše: „Mám jedno životní heslo: svoboda vůle. Kdybych byl šlechtic a měl znak, kde má být napsáno rodové heslo, bylo by to tohle. Nesmí tě nikdy tížit, že tvé moudré rozhodnutí jsem ti nějak vnutil, musí vzejít z tvého vlastního mechanismu, z jeho jasného myšlení.“¹⁷³ Přestože se snaží celou dobu s chlapcem Arjehem hovořit bez naléhání, z jeho chování je jasně patrná

166 FUKS, Ladislav: *Oslovení z tmy*. s. 26.

167 Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona. Český ekumenický překlad. Kniha Kazatel. 7:26.

168 FUKS, Ladislav: *Oslovení z tmy*. s. 202.

169 CHLUP, Radek (vyd.): *Pojetí duše v náboženských tradicích světa*. Praha: DharmaGaia 2007. s. 171.

170 GILLMAN, Neil: *Vzkříšení a nesmrtnost v židovském myšlení*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2007. s. 31.

171 FUKS, Ladislav: *Oslovení z tmy*. s. 144.

172 FEUCHTWANGER, Lion: *Žid Süss*. Praha: SNKLU 1964. s. 449.

173 FUKS, Ladislav: *Oslovení z tmy*. s. 114.

povýšenost a manipulace – kupř. o duši hovoří jako o „pouhém bezcenném mechanismu“. Ke konci ovšem Ďábel ztratí trpělivost a začne chlapci nadávat „kryso“, přičemž zmíní dva odkazy na pověst o Krysaři: „pískám, pískám na píšťalu, lezeš za ním, říká můj zeť, jako krysy v Hammeln a...“ A následně ocituje šest německých veršů z básně Goethova Krysaře:

„...wären´s Ratten noch so viele,
wären Wiesel mit im Spiele... (...)
von allen säubr´ ich diesen Ort,
sie müssen mit einander fort! (...) ...
Und wären Knaben noch so trutzig
und wären Mädchen noch so stutzig“¹⁷⁴

Zvláště pátý verš velmi odráží kontext, neboť hovoří o vzdorovitém chlapci. Po tomto výstupu Ďábel začne bez servítek vyhrožovat: „,Podpíšeš, podpíšeš, protože se plazíš po břiše. Protože,‘ vykřikl nade mnou a zašermoval píšťalou a pérem, ,nejseš jenom myš, ta krysa, ale ani nemáš... nohy!‘“¹⁷⁵ Po neúspěšném psychickém nátlaku Ďábel nakonec k prosazení svého záměru použije fyzické násilí: „Vecpal mi péro do ruky, sevřel ji jako v kleštích a posléze přitiskl k papíru. V mdlobě jsem viděl, jak kapka červeného kadmia píše začátek písmene mého jména, ale mohla to psát i krev z mé rozdrásané dlaně...“¹⁷⁶ Chlapec je nakonec zázrakem zachráněn, nicméně svůj podpis d’áblovi nedal a ani, na rozdíl od Fausta, dobrovolně dát nechtěl. Ďábel zde ukázal, že je nejenom lhář, ale že mu nikterak nezáleží na svobodné vůli člověka. Tím se odlišuje od Boha, který do svobodné vůle nikdy nezasahuje.

Obraz posledního soudu

Chlapec Arjeh často odkazuje k obrazu Posledního soudu údajně z 15. století, jež viděl v muzeu:

„Na tom obraze vpravo v oblacích bělostného kadidla, jimiž prolétali růžemi zdobení andílkové s loutnami a harfami, stály zástupy mužů, žen, jinochů a panen krásných běloskvoucích tváří v bílých rouchách a drželi planoucí svíce a palmové ratolesti. Oči plné jasu měly pozdviženy vzhůru k blankytně modré obloze, plné zlatých hvězd, slunce a pozounů. Blesklo mi hlavou, nad námi se

174 Tamtéž. s. 194.

175 Tamtéž. s. 194–195.

176 Tamtéž. s. 197.

zatím klene krvavé setmělé nekonečno... Vlevo na obraze však, v hnědém pološeru, se zmítala změt tmavých nahých propletených údů, že ani nešlo poznat, či ruce a nohy to jsou a ke kterým hlavám patří. Tváře černé, žluté, rudé, rozšklebené zlobou, vztekem, nenávistí. Zoufale a urputně se chytaly ošklivými prsty prohnílených dřev a kamenů, bylo znát, že marně. Pod nimi zela propast závrtně nekonečné tmy, kterou prorážel záblesk rudého šera jakoby od spodních plamenů. Něco podobného, blesklo mi hlavou, jako je to dosud nad námi... Ale hned jsem si vzpomněl, že ze dna té strašné propasti vyvstávala jedna obzvláště šeredně příšerná hlava, jejíž ruce jako by se těm spleteným propletencům sáply na hlavy a nahé pohlavní údy a chtěly je stáhnout dolů, na její přesnou podobu jsem si právě nevzpomněl...¹⁷⁷

Zajímavá je už orientace popisu obrazu, neboť spravedliví jsou na něm umístěni vpravo a hříšníci vlevo. Na první pohled je to logické, neboť rozdělení vychází z Matoušova evangelia, kdy budou „ovce postaveny po pravici a kozly po levici“. Ve skutečnosti však dle výše uvedeného popisu „z pozice diváka“ je vše naopak. Z toho usuzujeme, že pokud se jedná o skutečný obraz, je popis obrazu zrcadlově otočen, jako při blasonování v heraldice (což je ovšem u obrazů nezvyklé), nebo jsou strany takto uvedeny pouze proto, aby odpovídaly knize Zjevení a Poslednímu soudu v něm uvedeném. Toto uspořádání obrazu je velmi důležité, neboť se na něj v díle neustále odkazuje.

Při zmínce o spáse mu na mysl přijde pravá strana obrazu: „zvolal a já cítil, jako by za mými zády zamával pravicí, ‚cíle dosáhneš. ...‘“¹⁷⁸ Stejně tak, přišel o levou ruku a levou nohu, zbyla mu jen pravá ruka a přední pravá noha, kterou odmítl podepsat. Fuks si poté krásně hraje se slovy a využívá slova pravá v obou významech: „Vykríkl to jediné, to poslední, to pravé.“¹⁷⁹ „život pravý, věčný, nesmrtelný“.¹⁸⁰ Naopak na levou stranu si vždy vzpomene, když pomýšlí na umírání a smrt. Dábla nakonec pozná a spojí s příšerou z „levého dolního kraje obrazu posledního soudu.“¹⁸¹

Funkce kontrastu levá – pravá proto prostupuje celým dílem ve svém klasickém významu špatné – dobré. Zde je však tento kontrast dvou stran vztažen ke středověkému obrazu, čímž je posíleno spojení se středověkou symbolikou a biblickou tematikou.

177 Tamtéž. s. 60.

178 Tamtéž. s. 146.

179 Tamtéž. s. 196.

180 Tamtéž. s. 202.

181 Tamtéž. s. 200.

Ďábel jako tajemná postava a filosof

Zobrazení ďábla je v díle velmi specifické, neboť kombinuje dvě kontrastní představy. Za prvé jím je hrozná příšera z dolní části obrazu. Ta chlapci neustále přichází na mysl jako zobrazení samotného zla kdykoli, když cítí strach. Toto zobrazení Satana vycházející z pozdního středověku, kdy vrcholilo expresivní zobrazení ďábla jako zla: „Na pekle a ďablovi už najednou není nic metaforického. Umění o tomto démonickém království podává velmi přesné a figurativní sdělení. Promyšleně přitom vypichuje pojem hříchu, což má křesťana účinněji přivést ke zpovědi: „Zastrašování způsobuje emotivní šok, který vyvolává potřebu jednat a doznat se.“¹⁸²

Druhým je ďábel sám, avšak bez jakýchkoli známých atributů (rohy, kopyto, ocas). Vystupuje jako Mefistoteles, moderní zobrazení ďábla, který tvrdí, že jím není. Toto zobrazení naopak pochází z dob osvícenství, kdy: „Ďábel ve zmíněných dílech začíná filosofovat. Mluví o Dobru, o Zlu a o myslícím subjektu, nikoli už o pekle.“¹⁸³ Kontrast mezi středověkým strašlivým ďáblem a novověkým ďáblem jemného vzevření prostupuje celým příběhem a odvádí pozornost od skutečného, avšak „neviditelného“, k neskutečnému, ale „viditelnému“.

Nakonec si můžeme položit otázku, zda má obraz svou reálnou předlohu, a proč byl vybrán zrovna tento. Historie zobrazování apokalypsy nebyla vždy stejná: „V raném středověku očekávali lidé Kristův příchod, aniž se báli soudného dne. Proto si konec věků představovali podle Zjevení a zcela opomíjeli dramatický výjev vzkříšení a posledního soudu v Matoušově evangeliu.“¹⁸⁴ První vyobrazení posledního soudu pochází z 12. století a od 13. století toto pojetí naprosto zvítězilo.¹⁸⁵ Jako předlohu tedy Fuks vybral obraz z období 15. století nikoli náhodně, protože náměty apokalypsy byly v této době velmi dramatické. Co se týče reálné předlohy obrazu, nenašli jsme žádný, který by přesně odpovídal popisu. Nejbliže popisu sedí obraz *Posledního soudu* Fra Angelica z let 1425–1430 z kostela Santa Maria degli Angeli, dnes umístěný v muzeu San Marco ve Florencii. Jsme však přesvědčeni, že popis v ukázce je mnohem více fantazie než pouhý popis, navíc zřetelně využívá popisu ze Zjevení Janova.

Ďábel před chlapcem však vystupuje jako profesor filosofie.¹⁸⁶ Zvláště tajemně dodává, že učil „filosofii správného života.“¹⁸⁷ V rozhovoru s chlapcem při každé

182 MUCHEMBLED, Robert: *Dějiny ďábla*. Praha: Argo 2008. s. 36.

183 Tamtéž. s. 203.

184 ARIÈS, Philippe: *Dějiny smrti*. Praha: Argo 2000. s. 129.

185 Tamtéž. s. 133.

186 FUKS, Ladislav: *Oslovení z tmy*. s. 77.

187 Tamtéž. s. 76.

příležitosti odkazuje na filosofické myšlenky a koncepty, přičemž vždy zdůrazní, že na stejné téma měl přednášku na některé ze zahraničních univerzit:

„Všechno lze. Každé své přání může tvor uskutečnit, každou svou tužbu splnit. Jen kdyby jeho mechanismus nebyl pod balastem citů a také kdyby jasně myslil, nebyl obtěžkán falešným poznáním, snůškou různých nauk, které zamořily lidstvo, i tyhle nauky totiž vzněcují city a nahánějí strach. Kdyby toho nebylo, je pravda, život by zůstal stejně strašný, ale právě jen ve své podstatě a v ničem jiném. Tvor by se prostě životu vymkl, přelstil by ho a zvítězil. Umřel by rád, jako rádi umřou všichni, co prošli vzteklinou či drogou. Ale místo toho, aby tvor přelstil život, přelstí sebe, bájí si fantazie, opájí se budoucností, vymýšlí si dokonce o kráse žití verše... cítí nutnost se oklamat, oblouznit, vyhnout se poznání pravdy. Kdyby byl moudrý, viděl by v děle svou spásu. Loni jsem o tom přednášel na císařské universitě v Tokiu.“¹⁸⁸

„Jediný rozdíl bude v tom, že lidí předtím ubude o dvě miliardy včetně těch pár miliónů vás a války budou ještě krutější. Jedině v tom je jakási naděje na lepší běh světa, je to takzvaný metafyzický optimismus, nedávno jsem o tom přednášel na universitě v Sydney...“¹⁸⁹

...

„Lidstvo je však zamořeno strachem a chce klid. Klid, který nemá a nikdy mít nebude, to jsem ti říkal též. Bojí se válek a chce mír, protože je krátkozraké a sobecké, nezná, opakuji, pravou skutečnost, ukrutnou podstatu života. Myslí jen na sebe, a co pokolení příští, je mu jedno. Je to takzvané bytí pod hegemonií přítomné chvíle, kdysi jsem o tom přednášel na univerzitě v Bombaji.“¹⁹⁰

...

„ ‚Hochu,‘ přerušil muž mé skučení, ‚myslím, že bys vskutku nechápal, kdybych ti řekl, že hranice mezi tím, co je pouhý výtvar mysli a co opravdová skutečnost, není skoro žádná.‘

A hned řekl: ‚Je to moc vysoká věda. Naposled jsem o tom přednášel v Římě, ale jen zvlášť vyspělým posluchačům.‘“¹⁹¹

...

„Tibet je zajímavá země. Myslím, že budu nucen se tam po válce na několik let usadit... Mám tam ostatně přednášet o Kantovi a ontologickém racionalismu. V Lhase...“¹⁹²

Je velmi zajímavé, že jsou často v kontrastu filosofické koncepty s místem, kde o nich Ďábel přednášel. Nejzřetelnější to může být v posledním případě, kdy Ďábel přednášel o ontologickém racionalismu v Lhase, hlavním městě Tibetu, v srdci tibetského buddhismu, což můžeme považovat za absurdní oxymoron.

188 Tamtéž. s. 87–88.

189 Tamtéž. s. 104.

190 Tamtéž. s. 113–114.

191 Tamtéž. s. 160–161.

192 Tamtéž. s. 163.

V druhé citaci Ďábel naráží na metafyzický optimismus, což je idea, že svět bude stále lepší.¹⁹³ Svůj původ má u Platona, v novověké filosofii ji nejvíce proslavil Leibniz.¹⁹⁴ A stejně tak, jako se Voltaire svým dílem *Candide* vysmál Leibnizovi a jeho myšlence o Zemi jako nejdokonalejšímu možnému světu, tak se Ďábel sarkastický vysmívá též myšlence, neboť za jediný optimistický vývoj považuje zničení židovského národa a kultury.

Ve třetí citaci Ďábel hovoří o „bytí pod hegemonií přítomné chvíle“, což je zcela jistě odkaz na německého filosofa Martina Heideggera, který se celý život zabýval ontologií – jeho nejvýznamnějším dílem je *Sein und Zeit*, česky *Bytí a čas*. Rovněž je autorem termínu „bytí ve smyslu ‚ustavičná přítomnost.‘“¹⁹⁵ Ve své době vzbudil ohlas svými „temnými výklady“¹⁹⁶, což je možná jeden z důvodů, proč k němu Ďábel odkazuje. Dalším důvodem, proč jej cituje, může být skutečnost, že Martin Heidegger byl alespoň zpočátku, přestože se vedou spory ohledně jeho míry sympatií, oddaným nacionálním socialistou obdivujícím Adolfa Hitlera.

Není bez zajímavosti rozebrat Ďáblovy filosofické myšlenky a jeho interpretaci světa. Ďábel považuje člověka pouze za „mechanismus“. Zcela odmítá veškeré jeho duchovní aspekty. Při otázce na Boha se dokonce urazí slovy, že je „profesor filosofie a ne bohosloví.“¹⁹⁷ Především však nenávidí strach a soucit, které považuje spolu s ostatními emocemi za zhoubu, protože člověku zabraňují pravé poznání a jeho osvobození. Ďábel rovněž podporuje války a při té příležitosti cituje výrok údajně moderního filosofa: „Nevíte, k čemu dáváte souhlas, voláte-li po odstranění válek.“¹⁹⁸

Zcela identický výrok se nám nepodařilo dohledat, nicméně autorem výroku by mohl být německý filosof Friedrich Nietzsche, jenž ve svých dílech válku často adoruje. Podobným výrokem může být: „Zřekneme se *velkého* života, zřekneme-li se války.“¹⁹⁹ Další podobnou myšlenku nalezneme v jeho sbírce aforismů, kterou vydala Nietzscheova sestra pod názvem *Vůle k moci*. Protože dílo nebylo vydáno v češtině, citujeme jej a překládáme z anglického vydání: „Společnost, která se rozhodně a instinktivně vzdává

193 BRUGGER, Walter: *Filosofický slovník*. Praha: Naše vojsko, 1994. s. 291

194 DOSEDLOVÁ, Jaroslava: *Optimismus a pesimismus jako filozofické kategorie*. Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. P 9, 2005. s. 33. [cit. 12.2.2018]. Dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/114227/P_Psychologica_09-2005-1_3.pdf?sequence=1

195 NOVÁK, Aleš. Poznámka k Heideggerovu určení bytí. *Reflexe. Filosofický časopis* 37, 2009. [cit. 12.2.2018]. Dostupné z: https://www.reflexe.cz/Reflexe_37/Poznamka_k_Heideggerovu_urceni_byti.html

196 RÁDL, Emanuel: *Dějiny filosofie II. Novověk*. Praha: Votobia 1999. s. 577.

197 FUKS, Ladislav: *Oslovení z tmy*. s. 77.

198 Tamtéž. s. 113.

199 NIETZSCHE, Friedrich: *Soumrak model. Čili: jak se filosofuje kladivem*. Praha: Votobia 1995. s. 49.

války a dobývání, je v úpadku.“²⁰⁰ Stejně tak i mnoho dalších myšlenek je nápadně podobných německému filosofovi. Příkladem může být odmítnutí Boha a všeho „nadržovaného“. Stejně tak Nietzsche viděl v člověku pouze „stroj“ a odmítal soustrast slovy: „Co je škodlivější než jakákoliv neřest? Účinná soustrast se všemi nezdařilými a slabými – křesťanství...“²⁰¹ anebo zde: „Soustrast je v protikladu k tonickým afektům, které zvyšují energii citu života: působí depresivně. Soustrastí ztrácíme sílu. Soustrastí se ještě množí a násobí ztráta síly, kterou již strast o sobě přináší životu.“²⁰²

Přes velkou míru shody nemůžeme Nietzschemu výrok připsat, avšak jeho využití v díle není nikterak nesmyslné či málo pravděpodobné. Nietzscheova filosofie byla nacisty zneužita ke své propagandě a myšlenka „nadčlověka“ získala nový (přestože zcela v rozporu s autorovou původní myšlenkou) význam. Nietzscheho obdivoval sám Adolf Hitler a jeho dílo *Tak praví Zarathustra* nechal uložit do krypty tannenberského pomníku.²⁰³ Nietzscheovu filosofii s nacismem proto později spojovala i komunistická propaganda. Představa, že Fuks vložil Ďáblovi do úst právě Nietzscheův výrok a že se řídí jeho myšlenkami, je proto velmi lákavá i pravděpodobná, nicméně není zcela jistá.

Platonova jeskyně

Je nutné ještě zmínit velmi lákavou spekulaci s odkazem ke klasické řecké filosofii. Dle Erika Gilka „autor do textu zakódoval odkaz na Platónův mýtus či podobenství o jeskyni.“²⁰⁴ Svůj názor dokládá tvrzením, že celým textem prosvítá rozpor mezi tím, co je skutečné a co nikoli:

„Teprve v momentu, kdy je starcem (skutečným), jehož dosud považoval za herce filozofovy instrumentace (tedy za iluzi), vyzdvižen a přenesen na (divadelní) scénu, spatří konečně učence a pozná jeho pravou tvář. Poznání skutečnosti muselo přijít po bolestném boji, neboť podle Platona ‚v poznatelné zkušenosti je až na samém konci a jen s obtížemi viditelná idea dobra‘. Chlapec dobro zahlédl, zachránil své židovské ‚spoluvězně‘, a jeho čin musí být vykoupen pozemskou smrtí.“²⁰⁵

200 NIETZSCHE, Friedrich: *The Will to Power*. Vintage Books edition, September, 1968. s. 386 [cit. dne. 20.12.2017] Dostupné z <http://www.newforestcentre.info/uploads/7/5/7/2/7572906/nietzsche_-_the_will_to_power.pdf>

Pozn.: V anglickém překladu věta zní: „*A society that definitely and instinctively gives up war and conquest is in decline.*“

201 NIETZSCHE, Friedrich: *Antikrist*. Olomouc: Votobia 1995. s. 11.

202 Tamtéž. s. 15.

203 KÖHLER, Joachim: *Tajemný Zarathustra*. s. 11–12.

204 GILK, Erik: *Vítěz i poražený, prozaik Ladislav Fuks*. s. 148.

205 Tamtéž. s. 148–149.

Erik Gilk svou domněnku zakončuje hypotézou, v níž se snaží nalézt smysl ve spojení Platona a Kanta. Ptá se, zda jejich spojení v díle má nejspíše oživit myšlenku, „že za veškeré neštěstí a tragédii si může nikoliv člověk ve smyslu druhu či rasy, ale každý jedinec, který bude vždy znovu a znovu trpět, dokud se neodhodlá stát se doopravdy člověkem? A že toto utrpení nebude ukončeno smrtí, ale naopak vědomí a hluboké porozumění smrti se stane cestou k jeho překonávání?“²⁰⁶ Rovněž uvádí odkaz na Jiřího Grygara, který uvedl, že Fuksův byt vypadal „spíše jako Platónova jeskyně, než měšťácký byt.“²⁰⁷

Problematické ovšem je, že se v díle neobjevuje implicitně žádná zmínka o Platonovi či antické filosofii jako takové, natož citace či parafráze z jejich díla. Jedinou výjimkou by mohl být Dáblem zmíněný filosofický termín „metafyzický optimismus“, jehož myšlenku o dobrém stvořiteli můžeme hledat už u Platona, konkrétně v jeho díle *Timaios*.²⁰⁸ Nicméně své kořeny má tento termín až v dílech osvícenského myslitele Leibnize. Absencí přímého odkazu k Platonovi neodmítáme apriori interpretaci jako takovou, nicméně prokazováním její pravdivosti pouze na základě obsahovém je často subjektivní záležitost.

Podobenství o jeskyni hovoří o muži, který se dostal z temné jeskyně, v níž viděl pouhé stíny skutečných věcí, ven na světlo, kde poznal pravdu. Cestou ven z jeskyně se však nejprve urputně brání. Když se poté vrátil zpět do jeskyně, aby tuto pravdu předal ostatním uvězněným, nikdo mu neuvěřil a místo toho byl považován za snílka a hlupáka.²⁰⁹ Pokud bychom tento obraz měli vztáhnout na Oslovení z tmy, museli bychom Dávla považovat za toho, kdo utvrzuje lid (Arjeha) v bludu, a starce za toho, kdo již z jeskyně vystoupil a nyní (sestoupiv zpátky do jeskyně) přesvědčuje Arjeha o skutečné pravdě. Arjeh však na rozdíl od Platona neodporuje starci a není slepým a zatvrzelým. Naopak neustále odporuje Dávlu. Jedinou podobností mezi Platonem a Arjehem tedy zůstává pouhé téma skutečnosti a iluze.

Gilk dále píše, že „Arjeh podobně jako vězni v jeskyni spočívá v neměnné poloze a nemůže se podívat svému protihráči do tváře, jeho rozpoložení uhaduje výhradně z tónu, výše a modulace jeho hlasu.“²¹⁰ To však také není pravda. Arjeh sice ležel v neměnné pozici ve smyslu, že se nemohl pohybovat, avšak mohl pohybovat hlavou a dívat se za sebe. Už jeho první seznámení s Dávlem je popisováno především jeho zrakem:

206 Tamtéž. s. 149.

207 Tamtéž. s. 148.

208 **PLATON**: *Timaios*. s. 26–27.

209 **PLATON**: *Ústava*. s. 269–272.

210 **GILK, Erik**: *Vítěz i poražený, prozaik Ladislav Fuks*. s. 148.

„Vleže s vypětím sil jsem otočil hlavu a teď jsem – viděl...

Za mnou seděl člověk.

Živý člověk.

Byl holohlavý, měl jemný bledý obličej a na něm ostré černé oči. Byl v elegantních šedých, dost zaprášených šatech s modrou kravatou a modrým kapesníčkem vedle klopky. Dobrotivě se na mne usmíval.“²¹¹

A přestože většinu času s Ďáblem nehovoří tváří v tvář, občas se na svého soka otočí a popisuje jej i svým zrakem: „Ale muž za mnou neměl odstálé boltce ani netrhal ramenem, měl bledou tvář, černé ostré obočí a holou hlavu.“²¹² Nebo dále: „Bezděčně jsem pootočil hlavu. Už se na mne zas žertovně usmíval. Jistě si všiml mé usazené tváře, ale nedal to najevo.“²¹³ Arjeh má tedy s vězni společného pouze to, že se nemůže nikam pohybovat, avšak na rozdíl od nich se může dívat i za sebe a není tak závislý na jiných, co mu dovolí vidět.

Přestože Gilk uvedl velmi propracovanou interpretaci, nedomníváme se, že tematika nedokonalého poznání musí automaticky odkazovat na Platonovo podobenství o jeskyni. Oslovení z tmy je prosyceno biblickými citáty – podobnou variací nedokonalého poznání v tomto světě můžeme najít i v Novém Zákoně v prvním listu Korintským, verši 13:12: „Nyní vidíme jako v zrcadle, jen v hádance, potom však uzříme tváří v tvář. Nyní poznávám částečně, ale potom poznám plně, jako Bůh zná mne.“²¹⁴ Tudíž že se jedná odkaz zrovna na Platonovu Ústavu, nejspíše spočívá pouze v autoritě Platona a ve všeobecné známosti podobenství o jeskyni, neboť o problematice poznání psali i další autoři. Jedním z nich může být Kant, neboť ten se v textu explicitně objevuje: „Mám tam ostatně přednášet o Kantovi a ontologickém racionalismu. V Lhase...“²¹⁵ O Kantovi mimo jiné píše i Gilk, a spojuje ho s Platonem: „pak není volba Platona a Kanta, dvou největších obrátů k subjektu v dějinách filozofie, nejspíš nikterak náhodná.“²¹⁶ Rozdíl ovšem spočívá v tom, že Kant se na rozdíl od Platona v textu skutečně vyskytuje, tudíž jejich spojení působí z hlediska filosofie logicky, avšak je pouhou spekulací.

V *Oslovení z tmy* považujeme za mnohem podstatnější biblické paralely a především význam spásy, jež vychází ze Starého i Nového zákona. Z tohoto hlediska nám

211 **FUKS, Ladislav:** *Oslovení z tmy*. s. 31.

212 Tamtéž. s. 110.

213 Tamtéž. s. 176.

214 **Bible:** Písmo svaté Starého a Nového zákona. Český ekumenický překlad. 1. Korintským 13:12.

215 **FUKS, Ladislav:** *Oslovení z tmy*. s. 164.

216 **GILK, Erik:** *Vítěz i poražený, prozaik Ladislav Fuks*. s. 149.

paralela s Platonovou jeskyní připadá nepravděpodobná a považujeme ji pouze za Gilkovu hypotézu.

Vládce džunglí

Poslední dosud nezodpovězenou (a nejspíše také nezodpověditelnou) otázkou je, zda má kniha *Vládce džunglí* svou reálnou předlohu. V textu se o ní hovoří pouze dvakrát, a to vždy ve spojitosti s Arjehovým přítelem Spielmannsem. Poprvé o ní hovoří přímo Arjeh: „Půjčovali jsme si všechno, co jsme měli, třeba i knížky, půjčil jsem mu i tu svou nejmilejší, tu o Vládci džungle...“²¹⁷ Podruhé o ní hovoří Ďábel: „Vykřikl tvé jméno a řekl, že patříš k nim. Že má doma jednu tvou knížku jménem Vládce džungle. Prokletou...“²¹⁸

Nejpravděpodobnější předlohou může být *Knihy džunglí* od anglického viktoriánského spisovatele Rudyarda Kiplinga. Bohužel se nám nepovedlo zjistit žádnou citaci, která by mohla shodu potvrdit, nicméně existuje několik indicií. Kniha vyšla v češtině už roku 1911²¹⁹ a Fuks ji tedy mohl vlastnit. Stejně tak název, přestože není totožný, s největší pravděpodobností odkazuje na ni. Kniha džunglí byla totiž u nás vydána i pod názvem svého hlavního hrdiny – *Mauglí*, což byl vládce džungle. Především to je zvířecí tematika obsažená v *Oslovení*. Úhlavním nepřitelem Mauglího je tygr, stejným nepřitelem Arjeha je Rys.

Pokud reálnou předlohou je skutečně Kiplingův román, můžeme se tázat dále, zda jeho zapojení nemá hlubší smysl. Kniha džunglí je totiž celosvětově oblíbenou literaturou pro děti, nicméně Kipling sám byl velký zastánce kolonialismu a z dnešního pohledu i rasové nadřazenosti. Nejmilovanější Arjehova nevinná kniha může i jiné výklady, proto o ní Ďábel může tvrdit, že je prokletá. Proto tuto knihu dává Ďábel do spojitosti s tím, že Arjehův přítel Spielmanns křičel nenávist k Židům. Je to ovšem pouze spekulace, kterou bohužel nelze textově blíže doložit, proto tento výklad budeme považovat za hypotetický.

217 FUKS, Ladislav: *Oslovení z tmy*. s. 44.

218 Tamtéž. s. 186.

219 Kniha džunglí. Online katalog Městské knihovny v Praze. ONLINE [cit. 27.1.2018] Dostupné z:

<https://search.mlp.cz/cz/titul/kniha-dzungli/70008/>

Shrnutí:

Filosofie hraje v díle primární úlohu a není možné polemizovat o jejím případném nezapojení do příběhu, neboť by se tím zcela vyprázdnil nejen obsah, nýbrž i smysl díla. Stejně tak každý motiv v příběhu souvisí s dalším, tudíž o žádném nelze říct, že by mohl být volně nahraditelným jiným. Židovství hlavní postavy umožnilo do příběhu zcela přirozeně zapojit hebrejské citáty. Právě hebrejský verš je příkladem zdárné masky, neboť jde o Ďáblovu odpověď Bohu ze starozákonní knihy Jób. V Oslovení z tmy jej znovu cituje Ďábel, avšak v masce filosofa, neboť se vydává za univerzitního profesora. Přestože se Ďábel vyřčením hebrejského verše přiznává, kým je, čtenář (pokud není vzdělán v biblické hebrejštině) nedokáže tuto geniální masku prohlédnout. Stejně tak není ideálnější postavy, která by v příběhu mohla poučovat chlapce o významu a smyslu života, o dobru a zlu, než je postava Ďábla v masce univerzitního profesora filosofie. Výčtem a citacemi různých filosofů a filosofických myšlenek se snaží chlapce přesvědčit, že je skutečnou autoritou. Jde proto o kontrast vůči chudému a především nevzdělanému chlapci, kterému je však po smrti otevřeno nebeské království. Filosofie zde tak vystupuje v pozici, že není ke spáse vůbec potřebná. Stejně tak některé Ďáblovy citace jsou obsahově velmi podobné výrokům německého filosofa Friedricha Nietzscheho, autora myšlenky o smrti Boha a zapříisáhlého nepřítele křesťanství.

Jeden filosofický aspekt je ovšem v díle originální a je otázkou, zda není pouze poplatný době. Jde o snahu o symbiózu mezi ateistickým marxismem a judaismem i s jeho apokalyptickými vizemi. V příběhu chlapec Arjeh se několikrát pozitivně (na rozdíl od Ďábla) zmíní o komunistickém manifestu a jeho myšlenkách o spravedlivé společnosti. Je proto až paradoxní, že o témže hovoří chlapec, který pevně věří v Boha a místo spokojeného materialistického života si zvolí smrt a vstup do ráje.

4. Srovnání filosofických prvků v dílech

Vlastnost, která je stejná pro všechna námi analyzovaná díla, je altruismus. Všechny hlavní postavy se snaží, bez ohledu na smysluplnost svého počínání, pomáhat ostatním.

4.1 Dobro a zlo, pachatel a oběť

U Fuksových děl je na první pohled patrné, že hlavními hrdiny jsou především oběti, což umožňuje zobrazit vnitřní utrpení člověka. Jednoznačně tomu tak je u Pana Theodora Mundstocka a v *Oslovení z tmy*. U novely *Spalovač mrtvol* hlavní hrdina mezi pachatelstvím a obětí osciluje. *Kopfrkingla* je možné chápat jako oběť jeho nemoci i zrudně vštípené ideologie, nicméně zavražděním své manželky a syna se rovněž stává pachatelem.

U *Spalovače mrtvol* je nutné zmínit, že oběti se nestávají pouze nevinní lidé, kteří jsou zabíjeni ve jménu jakékoli ideologie, nýbrž i samotná východní filosofie. Jde o silný kontrast, neboť *Kopfrkingl* vraždí jménem nenásilného buddhismu. Kontrast graduje v okamžiku, kdy si uvědomíme, že *Kopfrkingl* zcela setřel jakýkoli rozdíl mezi dobrem a zlem a spojuje nespojitelné – svou buddhistickou etiku a filosofii s nacistickou ideologií. Podobné zneužití ideologie můžeme spatřit pouze v díle *Oslovení z tmy*.

Vykreslení dobra a zla lze chápat různě – jednak z pozice postav a jednak z toho, jak za ně hovoří samotné činy. *Kopfrkingl* sám sebe považuje za dobrého, avšak je zobrazen jako zlo.

Přestože v každém díle je zobrazena sounáležitost s dobrem a s těmi trpícími a slabšími, není vždy dobro triumfující. Literární postavy se ve fikčním světě chovají absurdně a mají často i zvrácenou motivaci svých činů, avšak práce s vypravěčem nikdy nenechá čtenáře na pochybách, co je dobré a co zlé.

4.2 Utrpení a spása

Utrpení a spása hraje obrovskou roli v knihách *Pan Theodor Mundstock*, ve *Spalovači mrtvol* a v *Oslovení z tmy*. V Dějinách české literatury se můžeme dočíst, že ve *Spalovači mrtvol* je oproti Theodoru Mundstockovi „motiv spasitelství obrácen naruby.“²²⁰

220 JANOUŠEK, Pavel: *Dějiny české literatury 1945–1989*. III. 1958–1969. ÚČL AV ČR, aktualizováno 6.4.2007. Dostupné z: <https://is.muni.cz/el/1421/jaro2012/FAV196/um/dejiny_ceske_literatury_1958-69_Pavel_Janousek.pdf> s. 344.

Nepovažujeme to za šťastné označení, neboť zabraňuje shledávat podobnosti mezi nimi. Zjednodušené schéma platné pro oba příběhy říká, že vlastním utrpením mohu zabránit daleko horšímu utrpení, či se na něj mohu alespoň připravit. Toto „vlastní“ utrpení je považováno za prostředek ke spáse. Rozdíl spočívá pouze v dobrovolnosti přijetí a v aktéru „spasitele“. Zatímco tedy pan Mundstock si utrpení způsobuje dobrovolně sám, aby tak došel k spasení, či „spásnou myšlenku“ jakožto Mesiáš radí jiným, Kopfrkingl utrpení (smrt) způsobuje jiným bez ohledu na jejich vůli, aby je zachránil. V *Oslovení z tmy* si chlapec Arjeh přeje spásu nejen pro sebe a svůj národ, jak je mu nabízeno, nýbrž pro celý svět. Zatímco Mundstock si dobrovolně vnucuje utrpení, aby předešel smrti, Kopfrkingl vnucuje ostatním smrt, aby předešli utrpení.

Zajímavé je také porovnat zobrazení spásy z hlediska metafyziky. Pan Mundstock svou spásou rozumí záchranu svého života, a přestože si nejprve pohrává s myšlenkou vyvoleného mesiáše, nakonec jakoukoli metafyzičnost odmítá. Kopfrkingl naopak své počiny považuje za mysteriozní. Je však v příběhu zobrazen jako nemocný člověk s přeludy. Naopak chlapec Arjeh vystupuje v příběhu s metafyzickým nádechem, hovoří s ďáblem a na jeho rozhodnutí opravdu stojí otázka, zda bude spasena jeho duše, či nikoli.

Všechny hlavní postavy Fuksových děl jsou velmi altruisticky motivovány a spásu a záchranu nechtějí pouze pro sebe, avšak i pro ostatní lidi, popřípadě pro celé lidstvo.

Nakonec musíme zmínit i dva pohledy na utrpení a spásu z hlediska viny. Ve všech námi studovaných dílech trpí vždy nevinní. Jejich utrpení tudíž není spravedlivou odplatou, nýbrž pouze politováníhodným osudem. Utrpení postav se dokonce naopak stává známkou vyvolenosti a jakýmsi předstupněm spásy. Fuksův fikční svět je postaven na tezi, že ke spáse nelze dospět jinak, než skrze utrpení, jež je však zároveň nezasloužené. V metafyzickém smyslu tedy utrpení přestává být zlem a stává se dobrem. Metaforicky se utrpením stává nošení Kristova kříže. Z tohoto hlediska je proto velmi zajímavý filosofický rozpor v díle *Spalovač mrtvol*. Jak bylo řečeno výše, Kopfrkingl způsobuje utrpení jiným, aby jim dopomohl ke spáse. Avšak buddhismus, ke kterému se postava hlásí, považuje utrpení za zlo zapříčiněné hříchy v minulých životech (zatížená karma). A naopak, buddhismus k osvícení (ke spáse) utrpení jako takové vůbec nepotřebuje. Fuksovy postavy mají podobnou představu o vině a utrpení bez ohledu na to, jakou vyznávají víru.

4.3 Život a smrt

V Mundstockovi je smrt chápána jako životní mezník, ve Spalovači jako výše zmíněná záchrana, v Oslovení z tmy je vstupem do skutečného ráje. V prvních dvou zmiňovaných dílech se ovšem o smrti pouze hovoří. Pouze v díle Oslovení z tmy je zobrazeno i to, co je po smrti, tedy vstup do ráje. Život je v každém díle zobrazován jako plný utrpení, nebo alespoň plný těžkostí. Smrt z tohoto důvodu není chápána primárně negativně. Jedinou výjimkou je Pan Theodor Mundstock, kde je však negace smrti spjatá především s utrpením. Smrt jako taková, protože nikde není zobrazena jako definitivní konec, je chápána jako vstup do ráje. Smrt má v Mundstockovi i Spalovači tak významnou úlohu, že v obou dílech hlavní hrdinové citují filosofická stanoviska týkající se smrti, a v obou případech nezmiňují autora. Mundstock odkazuje k antickému filosofovi Epikúrovi a Kopfrkingl k německému fenomenologovi Martinu Heideggerovi.

4.4 Víra

Všechny hlavní postavy věří v nějaký vyšší řád anebo k tomu jsou alespoň vyzýváni. Žádná postava ovšem není vykreslena apriori jako ateistická. Pan Mundstock i chlapec Arjeh věří v Boha stejně tak jako jiní Židé. Kopfrkingl věří v Boha, postupem času svou víru přenesl k nacistickému řádu a chápe je jako identické. Víru můžeme chápat i jako základní složku charakteru každé postavy.

4.5 Svoboda vůle

Ve všech dílech mají literární postavy svobodnou vůli a nejsou nijak limitovány jakýmkoli druhem náboženského či filosofického předurčení. A přestože nemohou změnit běh dějin, jako v případě Theodora Mundstocka (židovský původ), chlapce Arjeha (umírá bez vlastního zavinění), vždy záleží na jejich vlastních rozhodnutích. Zvláště zdůrazněno je to v díle Oslovení ze tmy, v níž Ďábel chlapce Arjeha neustále ujišťuje o jeho svobodné volbě. Fuksovy literární postavy tudíž mohou být slabé, bojácné a žít v nepředstavitelných podmínkách (Mundstock, Arjeh), být psychicky nemocní (Kopfrkingl, částečně i Mundstock), avšak možnost přiklonit se k dobru či zlu z vlastní vůle z nich činí plnohodnotné bytosti a čtenáři umožňuje jejich rozhodnutí morálně hodnotit. A právě morální selhání či vytrvání jedince je častým motivem Fuksových děl.

4.6 Filosofie a ideologie

Nacismus (Spalovač mrtvol), popřípadě fašistická ideologie (do jisté míry Oslovení z tmy) jsou zobrazeny ve všech dílech jako jednoznačné zlo. Ideologie marxismu nikoli. Zajímavé je proto srovnání mezi *Spalovačem mrtvol* a *Oslovením z tmy*. V prvním případě hlavní hrdina propadne nacismu, přičemž hlavní postava začne páchat odsouzení hodné činy. Ve druhém případě se hlavní hrdina zmiňuje o komunistickém manifestu, tedy o marxismu, avšak čtenáři není dár žádný prostor k tomu, aby ho chápal záporně. Vyvrcholením je fakt, že jediným kritikem se stává samotný ďábel. Ve Spalovači je rovněž odkaz k Heideggerově myšlence „bytí k smrti“, kterou hlavní postava Kopfrkingl bere za svou. Odkaz k Heideggerovi nalezneme i díle *Oslovení z tmy*, a je otázkou, zda odkaz na něj je pouze odkazem na filosofa, či zda ho nespojuje i jeho nacistická minulost, tedy jeho ideologie. K Heideggerovi totiž shodně odkazují pouze záporné postavy, Ďábel i Kopfrkingl.

Buddhismus je v díle Spalovač zobrazen jako nevinná a zneužitá oběť. Nicméně neexistují žádné náznaky, které by ho měly dehonestovat jako samotnou filosofii.

Ve *Spalovači mrtvol* buddhismus není hlavním tématem. Setkáváme se s ním pouze v řeči hlavního protagonisty Kopfrkingla, a to navíc pouze s jeho deformovanou podobou. Jediným zdrojem buddhismu je román David-Neélové *Mipam* a v příběhu nejsou samostatně užitě téměř žádné jiné typické motivy, předměty či prvky filosoficky či umělecky spjaté s buddhismem či s buddhisticky orientovanými zeměmi. Na druhou stranu však buddhismus není pouze exotickou dekorací. Kontrastem vůči nacistické ideologii se stává aktivním prvkem celé kompozice díla. Příběh však postrádá jakýkoli metafyzický charakter a buddhismus se ani nijak nepodílí na divákově interpretaci vztahu života a smrti.

V *Oslovení ze tmy* se ovšem náboženské přesvědčení stává nejen hlavním tématem příběhu, nýbrž i součástí fikčního světa. V díle vystupují nadpřirozené postavy a pracuje se i s metafyzickými jevy. Příběh končí apokalyptickým zobrazením Arjehova vstupu do ráje, který nemá z hlediska vypravěče metaforický, nýbrž skutečný charakter. Zatímco tedy u Spalovače mrtvol by odstraněním buddhistických prvků z díla došlo pouze k zploštění promyšlené kompozice díla, *Oslovení z tmy* by bez nábožensko-filosofických prvků by zcela ztratilo svůj smysl.

V Mundstockovi stejně jako ve Spalovači není náboženství hlavním tématem díla, na rozdíl od něj však má v příběhu své přirozené místo, neboť hlavním hrdinou je, stejně jako v *Oslovení z tmy*, věřící Žid. Na rozdíl od něj se však v díle nevyskytují žádné nadpřirozené scény a veškerá metafyzičnost se objevuje pouze v představách hlavního

hrdiny. Vypravěč se navíc nesnaží tuto hranici nikterak stírat, což umožňuje čtenáři stále chápat rozdíl mezi bludnými představami a realitou, což zdůrazňuje Mundstocka jako nešťastného člověka marně vzdorujícího osudu.

4.7 Intertextovost filosofii a ideologií

Ve všech námi studovaných dílech objevují citace či parafráze z konkrétních filosofických či ideologických děl. Ve všech případech jde o funkční odkazy, které nejsou citovány mimoděk jen pro navození kulturní atmosféry, avšak naopak mají svůj smysl v příběhu a jsou často spojené s hlavní postavou.

V Panu Theodoru Mundstockovi se objevuje citace ze středověkého díla *Knihy Chazarů* španělského básníka a mystika Jehudy Haleviho z 12. století. Jehuda v něm Kusarimu vysvětluje podobenství, že mezi Izraelem a ostatními národy světa je to jako mezi srdcem a údy těla. Toto podobenství je následně vztaženo na samotného Mundstocka. Dále zde nalezneme odkaz na antického filosofa Epikúra a jeho myšlenku o nesmyslnosti strachu ze smrti, kterou nemohl Mundstock pochopit.

V souvislosti se smrtí zde nalezneme i odkaz na antického filosofa Epikúra, jehož

Ve *Spalovači mrtvol* Kopfrkingl čte svou „žlutou knihu o Tibetu“ jako zdroj svého myšlení, což jsme určili jako román D. Neelové *Mipam, lama s Paterou moudrostí*. Dále zde nalezneme krátký odkaz na filosofa Heideggera a jeho pohled na bytí a smrt.

Zatímco v předchozích dvou dílech se objevují filosofické myšlenky či odkazy na ně, *Oslovení z tmy* je filosofická rozprava, z níž je postaven příběh. Zatímco Kopfrkingl musí filosofické myšlenky vyčíst ze své knihy o Tibetu, chlapec Arjeh hovoří s Ďáblem vystupujícím v roli profesora filosofie, jenž neustále na filosofické koncepty a autory odkazuje a cituje je. Nejvíce zde nalezneme odkazy na Starý zákon, především na knihu Job a další starozákonní knihy. Dále se zde nepřímou hovoří o Komunistickém manifestu, jehož ideje jsou zobrazeny kladně. Z filosofů je zde jednoznačně jmenován osvícenec Kant, dále jsou zde nejmenované odkazy, a to na Leibnizův „metafyzický optimismus“ a především na Heideggerovo chápání bytí. Jde již o druhou citaci téhož autora, neboť na Heideggera odkazuje rovněž Kopfrkingl v díle *Spalovač mrtvol*. Nejistý, avšak velmi pravděpodobný je odkaz na německého filosofa Friedricha Nietzscheho. Oba dva filosofy jedním spojuje pesimismus, v díle tolik Ďáblem využívaný, jednak skutečnost, že oba autoři posloužili nacistické propagandě v Hitlerově Německu. Neméně zajímavé je dále citování Goethovy básně *Krysař* a rovněž citace závěru Feuchtwangerova románu *Žid*

Süss.

Není bez zajímavosti zmínit, že se v dílech často objevují citace či myšlenky, které uváděl sám Fuks ve svém Zrcadle. Příkladem může být výše zmíněná Kopfrkinglova citace Heideggera.

Zjednodušeně můžeme konstatovat, že v žádném díle nevystupuje hlavní postava apriori jako filosof, naopak vždy má nějaký zdroj filosofie. Chlapec Arjeh Bibli a Ďábla-profesora filosofie. Kopfrkingl svou knihu o Tibetu. Mundstockova filosofie vychází z judaistických textů, kde mimo Bibli můžeme zmínit i dílo *Kusari*.

5. Závěr

U všech literárních postav je velmi významná vlastnost altruismus. Tato vlastnost se projevuje bez ohledu na to, zda je hlavní postavou příslušník židovského národa, nebo věřící vyznávající buddhismus.

Zajímavá je rovněž intertextovost Fuksových děl. Ve *Spalovači mrtvol* je citován a parafrázován román *Mipam, lama patero mudrců*, dále zde nalezneme odkaz na Heideggerův pohled na smrt. Odkaz na Heideggera, společně s dalšími filosofy – Leibniz, Kant a zřejmě i Nietzsche, nalezneme i v *Oslovení z tmy*. Dále jsou v díle použity texty od Goetha, Feuchtwangerova románu *Žid Süß* a, stejně tak jako v *Panu Theodoru Mundstockovi*, několik starozákonních veršů, a to dokonce v hebrejštině. V *Panu Theodoru Mundstockovi* je navíc funkčně zapojen citát ze středověkého rukopisu *Knihy Chazarů* a odkaz na antického filosofa Epikúra. Bez nadsázky proto můžeme považovat filosofické pozadí zmíněných třech děl za základní prvek, bez něhož by díla nemohla buď vůbec vzniknout (*Oslovení z tmy*), nebo by ztratila podstatnou část svého smyslu (*Spalovač mrtvol*), nebo by ztratila mnohé ze své nejen poetiky, nýbrž i svůj mesiášský charakter (*Pan Theodor Mundstock*).

Oslovení z tmy můžeme nazvat filosoficko-náboženskou syntézou, v níž vystupuje postava v roli profesora filosofie. Nejvýznamnější jsou především dva odkazy. První je Bible, z níž vyniká kniha Jób, obsažená v příběhu jednak metaforou zkoušeného a trpícího, jednak hebrejskou citací z této starozákonné knihy. Díky této citaci Satan o sobě prozradí, kým je, avšak protože je řečena v hebrejštině, běžný čtenář její význam nemá možnost rozluštit, což je doklad vynikajícího použití masky – viditelný, avšak nepochopený. Druhý je odkaz na Platónovo podobenství o jeskyni, jež se nám však nepodařilo jednoznačně prokázat, neboť k němu chybí literární odkazy. Odkaz na ně tak můžeme chápat pouze v metaforické rovině, a to navíc pouze hypoteticky. Mezi další patří citace z Goethova *Krysaře* a podobenství o setkání Dávla a člověka, citace z Feuchtwangerova románu *Žid Süß* týkající se židovského pohřbívání či odkaz na filosofa Immanuelu Kanta.

Zajímavé jsou rovněž filosoficko-náboženské rozpory v díle *Oslovení ze tmy*. Především jde o pokus symbiózu mezi marxistickým učením, představované komunistickým manifestem, a judaismem s eschatologickými vizemi, které postava Arjeh přijímá. Dalším rozporem je samotné zobrazení posledního soudu, které mnohem více připomíná tradiční představy katolických křesťanů, než židovských věřících.

Důmyslnost použití filosofických a náboženských prvků v dílech lze demonstrovat na tom, že mimo svůj vlastní vnitřní význam v příběhu jsou rovněž použity v souladu s historickými reáliemi. Kopfrkinglova kniha o Tibetu, kterou čte Kopfrkingl, vyšla ve skutečném Československu rok před začátkem příběhu Spalovače. Samozřejmostí jsou i přesné citace z jiných literárních textů, především z bible, a to i z hebrejského originálu. Důslednost je však taková, že kupříkladu hebrejštiny rabínů v Mundstockovi je vyslovována aškenázskou (nikoli sefardskou) výslovností, stejně tak jako mezi Židy ve střední Evropě.

Filosofie nemá v dílech stejnou váhu a význam, největší množství filosofických analogií využívá dílo *Oslovení z tmy*. Důležité ovšem je, že filosofie není pouhým přívěskem, dekorací, což byl Fuksův významný stylistický prostředek. Naopak má velkou spojitost s celou kompozicí příběhu. V díle *Oslovení z tmy* je důležitost filosofie navíc zvýrazněna tím, že postava ďábla se vydává za učitele filosofie. Ve *Spalovači* využití buddhistické filosofie a jejího přerodu v nacistickou ideologii umožnilo umocnit jednak absurditu, když se pod rouškou dobrých úmyslů stáváme katy, jednak znásilnění nevinného (buddhismu) zlem (nacismem). V *Mundstockovi* naopak zapracování biblického mesiášství a mystiky umožnilo zvýraznit bolestný kontrast mezi bezvýhodně marnou životní situací hlavní postavy a jeho iluzích o získaných spasitelských schopnostech.

6. Literatura

Prameny:

- **Bible:** Písmo svaté Starého a Nového zákona. Český ekumenický překlad. Praha: Ústřední církevní nakladatelství 1979.
- **Bibli Svatá.** Podle původního vydání kralického z roku 1579–1593. Kutná Hora: Česká biblická práce 1940.
- **BYSTROV, Vladimír:** Spalovač mrtvol. *Svobodné slovo*. 1968, 11. 10.
- **DAVID-NEELOVÁ, Alexandra:** *Mipam, lama s Paterou Moudrostí*. Praha: Nakladatelství Symposion 1937.
- **FEUCHTWANGER, Lion:** *Žid Süss*. Praha: SNKLU 1964.
- **FUKS, Ladislav:** *Spalovač mrtvol*. Praha: Academia 2007. ISBN 978-80-200-1516-7.
- **FUKS, Ladislav:** *Pan Theodor Mundstock*. Praha: Československý spisovatel 1985.
- **FUKS, Ladislav. Jiří, TUŠL:** *Moje zrcadlo a co bylo za zrcadlem*. Druhé, upravené vydání. Praha: Mladá Fronta 2007. ISBN 978-80-204-1688-9.
- **FUKS, Ladislav:** *Oslovení z tmy. Svědectví o vítězství tvora Arjeha*. Praha: nakladatelství Lama 2014. Vydání první elektronické. ISBN 978-80-87959-32-9.
- **Fuks – Herz:** Spalovač mrtvol. *Film a doba*. č. 11, rok 1968. ročník 14.
- **HALAS, Jan:** *Dodatky*. Praha: Český spisovatel 1996. ISBN 80-202-0600-0.
- *Inventura Febia: Zvláštní světy Hrabala a Fukse*. Česká republika, 2011 [film].
- **KLÍMA, Ivan:** *Moje šílené století I*. První vydání. Praha: Academia 2009. ISBN 978-80-200-1697-3.
- **Literární archiv Památníku literárního písemnictví.** Fond Ladislav Fuks.
- **MARX, Karel; ENGELS, Bedřich:** *Komunistický manifest*. Praha: nákladem časopisu Zář, 1898. Překlad August Radimský. s. 29–38. [cit. 20.1.2018]. Dostupné z: <https://cs.wikisource.org/wiki/Komunistick%C3%BD_manifest/II._Prolet_%C3%A1%C5%99_a_komunist%C3%A9>
- **NIETZSCHE, Friedrich:** *Antikrist*. Olomouc:Votobia 1995. ISBN 80-900614-7-8.
- **NIETZSCHE, Friedrich:** *Soumrak model. Čili: jak se filosofuje kladivem*. Praha: Votobia 1995. ISBN 80-85885-33-6.
- **NIETZSCHE, Friedrich:** *The Will to Power*. Vintage Books edition, September,

1968. [cit. dne. 20.12.2017] Dostupné z

<http://www.newforestcentre.info/uploads/7/5/7/2/7572906/nietzsche_-_the_will_to_power.pdf>

- **PLATÓN:** *Ústava*. Praha: Oikoymenh 2005. ISBN 80-7298-142-0.

Sekundární literatura – filosofická a historiografická:

- **ARIES, Philippe:** *Dějiny smrti I. a II.* Praha: Argo 2000. ISBN 80-7203-286-0.
- **BERGER, Michael, S.:** Toward a New Understanding of Judah Halevi's Kurazi. *The Journal of Religion, Vol. 72, No 2 (Apr., 1992)*. [cit. 27.1.2018]. Dostupné z: <https://www.htf.cuni.cz/HTF-86-version1-Jehuda_ha_Levi_a_Kuzari.pdf>
- **BONDY, Egon:** *Poznámky k dějinám filozofie sv. 1 (Indická filozofie)*. Praha: VOKNO 1991, ISBN 80-85239-07-8.
- **BRUGGER, Walter:** *Filosofický slovník*. Praha: Naše vojsko, 1994.
- **DAVID-NEÉLOVÁ:** *Mystikové a mágové Tibetu*. Praha: ELFA 1998, ISBN 80-900197-5-7.
- **DOSEDLOVÁ, Jaroslava:** *Optimismus a pesimismus jako filozofické kategorie*. Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. P 9, 2005. s. 33. [cit. 12.2.2018]. Dostupné z: <https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/114227/P_Psychologic_a_09-2005-1_3.pdf?sequence=1>
- **FISHBANE, Michael, A:** *Judaismus. Zjevení a tradice*. Praha: Prostor 2003. ISBN 80-7260-086-9.
- **GILLMAN, Neil.** *Vzkříšení a nesmrtelnost v židovském myšlení*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2007.
- **GLUCHMAN, Vasil:** *Člověk a morálka*. Nakladatelství Doplněk 1997.
- **HALE, Christopher:** *Himmlerova křížová výprava*. Praha: Columbus 2005. ISBN 80-7249-197-0.
- **CHLUP, Radek (vyd.):** *Pojetí duše v náboženských tradicích světa*. Praha: DharmaGaia 2007. ISBN 978-80-86685-82-3.
- **JANDÁČEK, Petr:** Pan Kopfrkingl a žlutá kniha o Tibetu. *Nový Orient 65*. 2010, č. 4.
- **JEHUDA ha-Levi:** *Knih argumentů a důkazů ve prospěch opovrhovaného*

- náboženství. (Kniha Chazarů), známá jako Kuzari. Přeložili Daniel Boušek a Dita Rukriglová. Praha: Academia 2013. ISBN 978-80-200-2245-5.*
- **KÖHLER, Joachim:** *Tajemný Zarathustra.* Olomouc: Votobia 1995. ISBN 80-85885-87-5.
 - **MUCHEMBLED, Robert:** *Dějiny d'ábla.* Praha: Argo 2008. ISBN 978-80-7203-958-6.
 - **NOVÁK, Aleš.** Poznámka k Heideggerovu určení bytí. *Reflexe. Filosofický časopis* 37, 2009. [cit. 12.2.2018]. Dostupné z: https://www.reflexe.cz/Reflexe_37/Poznamka_k_Heideggerovu_urceni_byti.htm
 - **ONDRÁČKA, Lubomír a kol.:** *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti.* Cesta domů 2010. ISBN 978-80-904616-3-6.
 - **RÁDL Emanuel:** *Dějiny filosofie II. Novověk.* Praha: Votobia 1999. ISBN 80-7220-064-X.
 - **SCHUBERT, Kurt:** *Židovské náboženství v proměnách věků.* Praha: Vyšehrad 1999. ISBN 80-7021-303-5.
 - **SCHUMANN, Hans Wolfgang:** *Svět buddhistických obrazů.* Praha: Academia 2008.

Sekundární literatura – literární a lingvistické:

- **BOUČKOVÁ, Dita:** *Barevná symbolika v prózách Ladislava Fukse* [online]. Brno, 2008. Bakalářská práce. Masarykova univerzita v Brně. Pedagogická fakulta. [cit. 10.9.2013]. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/79902/pdf_c/Zaverecna_prace_-_Fuks.pdf
- **BOUČKOVÁ, Dita:** *Tematická výstavba próz Ladislava Fukse z 60. let 20. století.* Diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně. Pedagogická fakulta. [cit. 5.9.2013]. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/79902/pdf_m/fuks-zlo_a_bestialita.pdf
- **BRÁBLÍK, F.:** *Pravděpodobné zdroje Spalovače mrtvol,* Filmový sborník historický, sv. 4, 1993.
- **ČÁPOVÁ, Markéta:** *Etické hodnoty v dílech Ladislava Fukse.* Diplomová práce. Karlova univerzita. Pedagogická fakulta. 2014. [cit. 20.8.2017] Dostupné z: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/65929/DPTX_2011_1_1141_0_0_364199_0_120670.pdf?sequence=1

- **GILK, Erik:** *Vítěz i poražený, prozaik Ladislav Fuks*. Brno: Host 2013. ISBN 978-80-7491-056-2.
- **HOLÝ, Jiří:** Téma šoa očima viníka. In: Alice Jedličková, Ondřej Sládek: *Vyprávění v kontextu*. ÚČL AV ČR, Praha 2008.
- **JANOUSEK, Pavel:** *Dějiny české literatury 1945–1989*. III. 1958–1969. ÚČL AV ČR, aktualizováno 6.4.2007. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/1421/jaro2012/FAV196/um/dejiny_ceske_literatury_1958-69_Pavel_Janousek.pdf
- **JANKŮ, Petra:** *Stavba textu románů Ladislava Fukse Pan Theodor Mundstock*. Závěrečná práce. Masarykova Univerzita, 2015. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/66018/pedf_c/Zaverecna_prace.pdf
- **JELÍNKOVÁ, Libuše:** Tematická a motivická analýza próz Ladislava Fukse ze 60. let. Diplomová práce. Technická univerzita v Liberci, 2010. Dostupné z: https://dspace.tul.cz/bitstream/handle/15240/10019/mgr_21528.pdf?sequence=1
- **KNAPPOVÁ, Miroslava.** *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* 4. upravené a doplněné vydání. Praha: Academia 2006. ISBN 80-200-1349-0.
- **KOŘÍNKOVÁ, Drahomíra:** Motivická výstavba Fuksova Spalovače mrtvol. *Česká literatura*, 1977, číslo 6, 531-538.
- **KOVALČÍN, Aleš:** *Tvář a maska*. Jinočany: nakladatelství H&H Vyšehradská 2006. ISBN 80-7319-062-1.
- **KOSKOVÁ, Helena:** *Variace na kafkovské struně*. In: Hledání ztracené generace. Jinočany: H&H 1996.
- *Longman Exams Dictionary*. Hemera Technologies Inc 2006. ISBN 978-1-405-85137-4.
- **MICHÁLEK, Emanuel:** Ještě k původu slova holokaust. *Naše řeč*. Ročník 77, (1994). [online] [cit. 1.2.2018] Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7219>
- **OPELÍK, Jiří:** *Nenáviděné řemeslo, výbor z kritik*. Praha: Československý spisovatel 1969.
- **PETERKA, Josef; MOCNÁ, Dagmar:** *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X.
- **POHORSKÝ, Miloš:** Úzkostný sen Ladislava Fukse o panu Kopfrkinglovi. *Impuls*. 1967, roč. 2, č. 10.
- **POLÁČEK, Jan:** *Příběh spalovače mrtvol. Dvojportrét Ladislava Fukse*. Praha:

nakladatelství Plus 2013. ISBN 978-80-259-0221-9.

- **PLAŠIL, Šimon:** *Pojetí buddhismu v díle Spalovač mrtvol*. Bakalářská práce. Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta 2015.
- **RULE, Jiří:** *Literáti*. Praha–Litomyšl: nakladatelství Ladislav Horáček – Paseka 2002, ISBN 80-7185-450-6.
- **SUCHOMEL, Milan:** *Co zbylo z recenzenta*. Brno: nakladatelství Vetus Via 1995, ISBN 978-80-902024-2-X.
- **VLAŠÍNOVÁ, Drahomíra:** *Slovník českých spisovatelů* [online]. Heslo Ladislav Fuks. 1995, aktualizováno 2006. [cit. 2.11.2017] Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=325>>
- **VŠETIČKA, František:** Dualita Pana Theodora Mundstocka. *Česká literatura*. 1973, č. 3.
- **ZELINSKÝ, Miroslav. - DOKOUPIL, Blahoslav:** *Slovník české prózy 1945-1994*. zpracoval kolektiv autorů pod vedením Blahoslava Dokoupila a Miroslava Zelinského. Vyd. 1. Ostrava : Sfinga, 1994. ISBN 8085491842.

Webové stránky:

- El Male Rahamim. Jewish Virtual Library [online]. Copyright © 1998 [cit. 01.01.2018]. Dostupné z: <<http://www.jewishvirtuallibrary.org/el-male-rahamim>>
- Index of Jewish Surnames from Prague. [online] [cit. 2.1. 2018] Dostupné z: <<https://www.jewishgen.org/austriaczech/beiderindex.htm>>
- Jewish Virtual Library. Joseph Karo [online]. [cit. 01.01.2018]. Dostupné z: <<http://www.jewishvirtuallibrary.org/joseph-karo>>
- Kniha džunglí. Online katalog Městské knihovny v Praze. ONLINE [cit. 27.1.2018] Dostupné z: <<https://search.mlp.cz/cz/titul/kniha-dzungli/70008/>>
- Pronunciations of Hebrew. Jewish Virtual Library [online]. Copyright © 2008 The Gale Group. [cit. 03.12.2017]. Dostupné z: <<http://www.jewishvirtuallibrary.org/pronunciations-of-hebrew>>
- Seznam všech transportů do Terezína - Institut Terezinske iniciativy. [online]. [cit. dne. 28.12.2017]. Dostupné z: <http://katalog.terezinstudies.cz/cz2/ITI/database/tr_in_date>

- Seznam transportů z Protektorátu Čechy a Morava, které nesměřovaly do Terezína | Holocaust. Holocaust [online]. [cit. dne. 28.12.2017] Dostupné z: <<http://www.holocaust.cz/databaze-obeti/help/chronologicky-prehled-transportu/seznam-transportu-z-protektoratu-cechy-a-morava-ktere-nesmerovaly-do-terezina/>>
- Kešet – elektronická databáze českých a moravských židovských hřbitovů. Heslo Chewra. [online]. [cit. dne. 28.12.2017] Dostupné z: <<http://www.chewra.com/keshetnew/kweb/kategorie.aspx?kid=77>>
- The Academy of the Hebrew language. Hebrew Term Database [online]. [cit. dne. 27.12.2017] Dostupné z <http://hebrew-terms.huji.ac.il/teva_result.asp?FirstTime=NO>

Respondenti :

- **Téma biblická hebrejšтина**
 - Konzultaci poskytl ThLic. Stanislav Pacner, Th.D., odborný asistent na Katedře biblických věd Cyrilometodějské teologické fakultě. Emailová korespondence 15.11.2017, 16.11.2017, <stanislav.pacner@upol.cz>

Přílohy

1. Tabulka vztahů v dílech Ladislava Fukse:

	Mundstock	Spalovač	Oslovení
Smrt	Je mezník	Je spása	Vstup do ráje
našeptávač	Mon	Willy Reinke	sám Ďábel
Zabití	Je zlem	Slouží ke spáse	–
Víra	V Boha	V Boha (v řád)	V Boha
Altruismus	Pomoci i jiným	Pomáhá lidem ke spáse	Pomoci celému lidstvu ke spáse
Strach	Strach ze smrti	Strach z utrpení	Strach z d'ábla
Spása	Spása vlastního života	Domnělá spása duše	Skutečně metafyzická spása duše
Utrpení	Na utrpení se lze připravit	Utrpení je zlo	Utrpení je zlo
Zdroj filosofie	Starý zákon	Kniha o Tibetu – román <i>Mipam</i>	Postava Ďábla v roli profesora filosofie

2. Tabulka srovnání filosofických prvků hlavních postav Mundstocka a Kopfrkingla:

	Mundstock	Kopfrkingl
Role	OBĚŤ	PACHATEL
Filosofie	judaismus	tibetský buddhismus
Přízrak	Mon	Tibetský vyslanec
Smrt	Smrt je strašná.	Smrt je dobro.
Zabití	Je zlem	Slouží ke spáse
Víra	V Boha	V Boha (v řád)
Altruismus	Pomoci jiným zachránit si život.	Pomoci jiným zachránit si svou duši i kdyby nechtěli.
Strach	Strach ze smrti	Strach z utrpení
Spasitelství	Metafyzickou podobu nakonec odmítá	Metafyzická podoba
Spása	Domnělá spása svého života	Domnělá spása duše
Utrpení	Na utrpení se lze připravit	Utrpení je zlo
Intertextovost	<i>Kniha Chazarů</i> Jehudy ha-Leviho	<i>Mipam, lama s paterou moudrostí</i> David Neélové
Životní filosofie	Vnucovat si dobrovolně utrpení, abych se na něj mohl připravit a předešel tak smrti.	Vnucovat všem lidem smrt, aby předešli utrpení.

3. Tabulka srovnání filosofie v dílech

	Mundstock	Kopfrkingl	Chlapec Arjeh
Zdroj filosofie	Starý zákon a tradiční výklady o příchodu Mesiáše	Kniha <i>Mipam, Lama s Paterou moudrostí</i>	Postava Ďábla v roli profesora filosofie
Vztah hlavní postavy ke zdroji filosofie	Hrdina se pasuje do již existujícího výkladu o Mesiáši	Hrdina filosofii překrucuje a zneužívá ve svůj prospěch	Hrdina s filosofií zosobněné Ďáblem soupeří
Vztah zdroje filosofie k hlavní postavě	pasivní	pasivní	Aktivní – snaží se hrdinu svést
Filosofové jmenovitě	Jehuda ha-Levi, Josef Karo, Epikúros	David Neélová, Heidegger	Leibniz, Kant, Heidegger, Nietzsche (zřejmě)